

Kertész Péter

Életrajz

Kertész Péter Szentendrén lakik egy panelház félemeletén a feleségével. Lakásukban él még egy kutya és egy papagáj is, ők legfőképp a konyhában. Az előszoba és a konyha falait mindenféle fényképek, oklevelek, emléklapok díszítik az 1970-es évektől kezdődően napjainkig. Kertész Péter szívélyes, kedves és nyitott ember, örömmel és felszabadultan, bár meglehetősen csapongva mesélt bármiről, amiről kérdeztem. Nyugdíjas kora ellenére, ma is aktív. Három könyve jelent meg az Ulpus-Ház Könyvkiadó gondozásában: A Komlós (2002), Nehéz zsidónak lenni (2003), valamint a Zsinórmérték, zsidósors magyar módra (2004). 2003-ban életmű Pulitzer-emlédíjat kapott.

Karcagon születtem, 1937-ben. Sok mindenfélére emlékszem, de összefüggően, hogy mi volt Karcagon a háború előtt, azt nem tudom. Nem tudom megmondani, hogy amikor a kutyánk ötöt ellett, az a háború előtt vagy utána volt. Nem tudom megmondani, hogy amikor a sparheltra csigát raktunk fel és megpörköldött, hogy az mikor volt. Meg hogy a békának cigarettát adtunk. Valószínű, ugyanolyan kegyetlen gyerekcsínyeket követtünk el, mint mindenfajta náció gyerekei. Gyönyörű volt a karcagi piac, arra emlékszem. A dinnyét beledobtuk a kútba, vödörrel húztuk ki. Háború előtt azt se tudtam, hogy zsidó vagyok. Ezzel akkor szembesültem igazán, amikor elkerültem a túlélés után Pestre tanulni, meg mindenféle cionista intézetbe. Mikor hazamentem, akkor lezsidóztak, és megkergettek. Ott, Karcagon akkor szembesültem vele.

Akkor nem tudom, hogy hívták az utcát, ahol laktunk – később Löwy Sándor, most Kertész József utca –, erre merőlegesen ment a Kacsóh utca, ennek a sarkán volt a nyomda, nagyapám nyomdája. Egy sarokkal odébb volt egy pékség, ahová targoncán vittük nagy fazékban a sóletet, és ugyanúgy hoztuk vissza szombaton. Emlékszem, hogy héjastul főtt tojás volt a tetején. Az akkori pékmester számára természetes volt, hogy a kemencében ugyanúgy megsült a zsidóknak a sóletje, mint ahogy a friss kenyér is. Mellette volt egy jéggyár, amit a hangjáról lehetett megismerni. Akkor nem voltak hűtőszekrények, hanem anyám – meg mi is – hosszú, henger alakú jégdarabokat cipelt talicskával, és volt valami szekrény, az volt a hűtő. Teljesen illuzórikus világ volt, ahol kora reggel az utcából meg a keresztutcából elhajtották a teheneket, és a világ csodájára, este maguktól hazataláltak. És még véletlenül sem ment egyik sem másik kapuba. Volt még zsidó paraszt is Karcagon. Később mindig azt mondták, hogy mutass nekem egy zsidó parasztot!

Azokra az időkre emlékszem, amikor már cseperedtem, eszméltem. Az ünnepekre a zsidó templomban. Emlékszem, hogy hosszúnapi [Jom Kipur] délig nem ehettünk, szegfűszegekkel teletűzdeltük a birsalmákat, azt kellett szagolgatni, és utána már nem tudtunk enni, amikor már

ehettünk volna. A közös családi ünnepek hangulatára emlékszem, az alma szagára. Mi a zsidó utcában laktunk, nem pejoratíve, ma is úgy hívják Karcagon. Itt volt a nyomda, srégvizavi szemben, az utca túlsó oldalán ott volt a szüleim háza. Volt két üzlet, aztán a templom, az iskola, a tanácssterem, ennek tizenhárom ablaka volt, Hersko írja a könyvében [Hersko Mózes: A karcagi zsidók története, Jeruzsálem, Karcagi Zsidók Emlékbizottsága, 1977 – A szerk.]. Hátralé még mikve is volt, minden zsidó közösségi intézmény itt volt. A zsinagógával majdnem szemben volt a kószerszék. Ott volt két lakás a két sakternak, két udvari lakás. Kicsit odébb, ugyanazon az oldalon lakott a Hersko tanító úr a családjával, mellette volt az Adler gabonakereskedő.

A zsidó hitközség, a zsidó közösség nagyon rangos volt, a városi intelligenciának egy meghatározó része. Az, hogy valaki például vasárnap a zsidóknál kártyázhasson, az egy nagy kóved [megbecsülés, tisztelet] volt. Ez egy nyitott közösség volt.

A családom apai ágon vallásos volt, kóser háztartást vezettek, egészen a deportációig. Anyai ágon nem. Az, hogy gyerekként megismertem a zsidó ünnepeket, az minden esetben Karcagon, a nagyszülők házában történhetett, ahol egy széderestén negyvenen ültük körül az asztalt. Számtalan unoka versengett azon, hogy az afikóment ő keresse meg. Amikor eldugnak egy pászkát a vacsora legelején, hogy a gyerekek megtalálják. Aztán bort öntenek a pohárba, a széder résztvevői négyszer kell hogy kiürítsék az utolsó cseppig a számukra kitöltött bort, miközben a próféta [lásd: Illés] pohara érintetlen marad.

A széder mindig az apai nagyapáéknak a lakásában volt, aminek az udvara túlsó végében volt, illetve van most is a nyomda. Ahol ők laktak, az épületnek a lakórészében volt egy veranda, abból nyílt egy előszoba, jobbra volt a konyha, spejz, szemben a fürdőszoba, és balra két egymásba nyíló szoba. A jeles ünnepeken [lásd: nagyünnepek] egybe nyitották a két szobát. Olyan cserépkályha volt, amely mind a két szobát fűtötte. Az egyik oldala az egyik szobában volt stb. Be is fűtötte a két szobát. Tulajdonképpen egy széderesten itt az egész család megjelent. Eljöttek azok is, akik már Újpesten éltek, és ez ünnep volt, a nehezen elviselhető ünnepélyesség híján – a szó igazi értelmében. Feltételezem, hogy elsősorban a gyerekek kedvéért. Ugyanakkor minden ilyen zsidó együttlét kitűnő alkalom volt mindenféle dolognak a megbeszélésére. Valószínűleg az összeczárság készítette erre a zsidóságot. Teljesen szabályosan, a nagyapám vezette le a szédert. Arra nem emlékszem, hogy ugyanúgy beöltözött volna abba a fehér, nem tudom, micsodába [lásd: kitli], mint a Schweitzer [József] két évvel ezelőtt, mikor a Rabbiképzőben széderen voltam. De azt tudom, hogy igazi szédertáljuk volt az öregeknek, hogy végigolvasták elejétől végig a Hagadát, és magyarázták a gyerekeknek anélkül, hogy az nekünk nagyon megterhelő lett volna, hangsúlyozva a szertartásnak a játékos elemeit. Itt óriási dallamvilág van, a gyerekek borzasztó fogékonyak ezekre. Ezek maradandó emlékek. Ebből semmi sem volt kötelező. Önként vállalt volt, szép emberi arcok voltak, mindenkinek hátat lehetett fordítani. A hosszú templomi ülések azok már kicsit megrendítőbbek voltak, de a gyerekek kimehettek az udvarra ordítani, rohángálni.

A templom az egy kiváló játszóhely volt, ahol jól érezhettem magam. A templom zsidó színhely volt, ma nem ilyenek a zsinagógák. Akkoriban itt mindent elintéztek. Ugyanakkor ünnep is volt. De a gyerekek ugyanúgy rohángáltak, mint bárhol az utcán. Nem voltunk korlátozva. Szép ruhába kellett öltözni, és más volt, hogyha felhorzsoltuk a térdünket, de ez nem volt egy kellemetlen dolog. Ezek nagyon jó emlékek. Jóllehet egyáltalán nem vagyok vizuális típus, ha behunyam a szemem, mindent el tudok mondani a templomban. Akkor még a nők a karzaton voltak, jóllehet

neológ templom volt. Most meg Ros Hásánakor a Fröhlich a Dohányban nyolcszor belemondja a mikrofonba – visszaél azzal a helyzettel, hogy előtte mikrofon van, azok előtt pedig, akikhez beszél, azok előtt nincs –, hogy az asszonyok távozzanak, de ők nem akarnak fölmenni a karzatra. Ebből következően a prédikációra se figyelnek. A templom mindenképpen elkísért életem folyamán.

Apai nagyapám fergeteges fickó volt. Kertész Józsefnek hívták. Ő kunmadarasi eredendően. A karcagi zsidók története [szerk. Herskó Mose, Jeruzsálem, 1977] szerint 1899-ben jött Karcagra. [Kunmadaras – (korábban: Madaras), nagyközség Jász-Nagykun-Szolnok vm.-ben, 1891-ben 7700, 1910-ben 7600 fő lakossal. – A szerk.]. Mikor Karcagra került, akkor már Kertész volt. Klein volt eredetileg, mint ahogy a felesége is Klein Szeréna volt, az apám anyja. Távoli unokatestvérek lehettek, ahogy én tudom. Nagyapa a múlt század elején, Karcagon nyomdát alapított. Az öreg sokfelé járt, mert mint nyomdászlegény abban az időben az volt a szokás, hogy nyakába vette a tarisznyáját, és mindenfelé járt [A vándorlás („valcolás”) eredete a céhes időkre nyúlik vissza, lényege, hogy az iparoslegények, segédlevelük megszerzése után, de még a mesterlevél megszerzése előtt nekivágtak a „nagyvilágnak”, fölkeresték az illető szakma elismert mestereit, műhelyeit. A nyomdászok körében még a 20. század első évtizedeiben is szokásban volt a valcolás. – A szerk.]. Hogy mekkora volt az a világ, amit ő bejárt? Azt nem tudom. Tanult mestersége könyvkötő volt valójában. A saját nyomdájában is az volt.

Az Alföldnek nem akármilyen zuga volt a mi városunk. Karcagnak mértékadó nyomdája volt. Imre [Kertész Imre], apám testvére volt a gépmester, tehát kulcsfigura volt. Apám [Kertész Endre] nyomdai betűszedő volt. Kis nyomda volt, de hát a Scheiber Sándor összes könyve ott jelent meg akkor □Pontosabban ott nyomtatták. Például: Alexander Scheiber, Bibliographie der Schriften Bernhard Hellers, Budapest, 1941; Alexander Scheiber, Hómer sebiktáv jád l'ávodato hászifrutit sel J'huda Hádászi, Budapest, 1941. – A szerk.□ A Tudományos Akadémiának is dolgoztak. Ők csinálták Györffy Istvánnak az első híres könyvét, a Kunsági Krónikát [Györffy István (Karcag, 1884 – Budapest, 1939) etnográfus „Nagykunsági Krónika” c. művéről van szó, amely 1922-ben jelent meg. – A szerk.]. Mindenre volt idő meg türelem. Héberül is szedtek. A város is tulajdonképpen a nyomdára emlékszik. Itt készült a „Karcagi Napló” is [Kéthetente megjelenő lap volt Karcagon az 1920-as években. – A szerk.].

A nagymama [Kertész Józsefné sz. Klein Szeréna] is Kunmadarasról való. Nem tudom, hogy mikor született. Gondolom, ottan körülnézett az öreg □a nagyapa□, megtalálta a nagymamát. Azt mondanám, hogy nagy valószínűséggel a nagymama viselte a kalapot. Ő rántotta mindig magára az öreget, amikor úgy érezte, hogy neki most nagyon szülhetnékje van, és az időpont aktuális. Ő tartotta rendben a házat is. Ha nem is olyan érzékelhetően, de végül is ő tartotta egyben a családot. Nagy ősz kontya volt, legalább egy fejjel magasabb volt a nagypapánál. Messze nem volt olyan szelíd és mosolygós arca, de jóságos volt, nem emlékszem gorombaságára. Nagyon jól főzött. Ez egy különleges képesség volt, és úgy adta elő a produkciót, hogy az senkinek nem volt terhes. Vezette a kóser háztartást. Ez is természetes volt. Része volt az életüknek. Ha a történelem nem úgy alakul, ahogy alakult, akkor lehet, hogy én ugyanúgy élek. Ebből az aspektusból, amit megéltem, erre nem lehet azt mondani, hogy én így akartam. Eleve így rendeltetett? Ez hülyeség. Kétségtelen, hogy én általuk is vagyok, ami vagyok. De hát általuk is lehettem volna azzá, ami nem vagyok.

Én 1937-ben születtem, a bátyám, Miki, ő egy évvel korábban, 1936-ban. A mi házunk egyszerű ház volt. Volt egy hosszú gang, aminek faoszlopok tartották a födémét meg a padlást. A gangról volt egy feljáró a padlástérbe. Mikor beléptünk, ott volt a konyha, jobbra volt egy kis spejz. Azután jobbra volt egy kis szoba, és balra a hálósoba, slussz! A konyhában sparhelt, a konyha padlója köves volt, a két szobáé pedig nem parkettás, hanem hajópadlószerű. Hagyományos bútorzat, redőny, semmi különleges.

Anyám, Fischer Lenke is Karcagon született, 1910-ben, de Jászberényben gyerekeskedett. Hogy kerültek oda, azt nem tudom, mint ahogy azt se, hogy mikor kerültek vissza Karcagra, a szüleire nem is emlékszem igazán. Anyám testvére, az Irén néni is Karcagon élt, a férje is karcagi volt, Grosz Ernő. Azt sem tudom, a szüleim hogyan ismerkedtek meg, és hogyan házasodtak össze. Ez a legnagyobb szégyenem. Állandóan készültem rá, és mindig azt hittem, hogy ráérek. Ezek persze ilyen dumák, hogy az ember utólag igyekszik, meg tud is magyarázatokat találni.

Apámat Kertész Endrének hívták. Karcagon született 1908-ban. Énekelt a városi bömböldében. Így hívták a férfikart. A Rózsabokor nevezetű vendéglőben a híres Farkas Gyuri cigányprímás apját, aki brácsás volt, és ugyanolyan kicsi ember, mulatozás közben az ölébe ültette. Ezek akkor nem voltak olyan furcsák, mint ma. Nagyobb volt a zsidóságnak az asszimilálódása, beilleszkedése, ma így mondják. Apámra nem igazán hasonlítottunk. Az arca teljesen bennem van, erős állcsontja volt, úgy élt a képzeletben, hogy nagy ember volt testmagasságra. Ugyanakkor dacára annak, hogy ilyen vallástartó családban nevelkedett, ő teljesen alkalmazkodott a helyi viszonyokhoz. Cigányozott [Azaz cigányzenére mulatott. – A szerk.], focizott, énekelt, Pestre járt időnként a barátaival. Van egy olyan kép, amelyen hárman állnak a Tudományos Akadémia előtt, jól érzékelhetően egy átmulatott éjszaka után. Ezek kiválóan alkalmas emlékek, hogy mint apa erősen felmagasztosuljon az emlékezetben. De sose ezt a részét értékeltem igazán az ő rövidke életének, hanem két másik dolgot: az egyik, hogy a nagyapám nyomdájának az egyetlen betűszedője volt, a másik az a doni illúzió. Amikor én verselni kezdtem, és időnként a formával is megpróbálkoztam, hibátlan magyaros nyolcasokat írtam, hogy „...apám a Don elfelejtett/ hiába vív játékkardom...” [theresienstadt-i ballada], ilyeneket írtam. Az egésztől annyit tudtam, hogy munkaszolgálat, Donkanyar és azzal kész. Apámból tulajdonképpen ez maradt meg, meg az, ha haragudott, akkor lefelé ráncolta a homlokát, ha meg csodálkozott vagy morfondírozott, akkor fölfelé. Ezt én is megtanultam. Mind a két irányba tudom a homlokomat ráncolni!

Akkor mit sem tudtunk mi arról, hogy munkaszolgálat meg bevonulni meg mit tudom én, mi történik velem. Arra emlékszem furcsa módon, hogy a gyerekkorunkban mindig nagy hó volt. És abban az időben szánkók járták a várost. És csilingelő lovak húzták. Majdhogynem azt mondanám, hogy az egész telet ilyen karácsonyi hangulat lengte be. Körülbelül ebben az időben vitték el apámat is. Valami borzasztóan megható, szép jelenet volt, amikor ő elindult szánkóval, vélhetően a vasútállomásra. Fogalmunk nem volt, hogy ez az út hova vezet. Annak rendje és módja szerint eltűnt, nem jött vissza a munkaszolgálatból. A túlélő bajtársak mondtak ezt-azt. Végül holtá nyilvánították.

Furcsa módon, most került a kezembe egy Gábor Sándor nevű karcagi zsidó naplórészlete, aki Grósz Sándornak született, a munkaszolgálatból hazajövet ő lett Karcag város rendőrkapitánya. Ezt 1989-ben hozta nekem, már mint tisztos korú nyugdíjas férfiú, és ebből megtudtam apám halálának a körülményeit. A következőket írja: „Kertész Endre három évvel volt idősebb nálam, de

képességeinél fogva, mindenkor inkább a felsőbb szinten élt, ugyanazon okból én az alsóbb vonalhoz tartoztam [ő egy bádogosmesternek volt a fia, mi pedig nyomdászok voltunk – K. P.], barátságunk csak football szinten tartott, és nagybátyám Kornis Emil házasságra lépett Erzsébet nevezetű nővérével. Muszos voltunk sem volt teljesen azonos, mikor a századunk a 106/6 büntetőszázadként a frontra indult, hozzánk vezényeltek Szolnokról 10-15 'jeles' embert, köztük Darvas Istvánt, Gárdos Pétert, Fischer Istvánt, és K. E-t – azaz Kertész Endrét –, rájuk emlékszem. Kint a fronton, miután hírt kaptunk a deportálásról szökni akartam, és szöktem is. Mint katonaviselt ember valamiféle parancsnok voltam, és megmondtam a társaimnak, hogy megyek, aki akar jöhet, de senkit nem hívtam. Jöttek is vagy húszan, közöttük karcagiak, Schwarcz Pál, ez a Fischer Pista, Molnár Laci, K. E. A szökés során úgy látszott egérfogóba kerültünk, Endre engem tett felelőssé, és alaposan lehordott, most is hallom, mit mondott: 'Nekem két fiam van, akiket fel kell neveljek'. Végül simán elkerültünk, és jelentkeztem antifasiszta iskolába, a többieket elindították a hadifogságba. Illés Béla iskolaparancsnok nyomdászt keresett és én jelentettem Endrét és [Schwarcz] Palit, káderezés után Palit választották, Schwarcz Pali így került az iskolába, Endre pedig a hátszágba. Fischer Pista, Molnár Laci hazakerült, Endre a maga 'Kertész szintű fizikumával' nem bírta az éhezést és az idegi megterhelést. Ez volt a sorsába való beleszólásom." Na most hozzátartozik a történethez, hogy apám kvalifikált nyomdász volt, ez a Schwarcz Pali pedig nem. A Schwarcz Pali a káderezés során jelentkezett ebbe az antifasiszta iskolába, apám pedig nem tudta, hogy ennek alapján akár életben is maradhatna. Döbbenet, hogy min múlhat az ember élete.

Abszolút emlékszem a sárga csillagra, hogy az okozott volna nekem bármifajta frusztrációt, azt nem tudom. Azt tudom, hogy amikor apám már nem volt velünk, és amikor kezdett élesedni a helyzet, akkor ilyen suhancok vagy akárkik, máig kiderítetlen, hogy kik, végigmentek a zsidó utcán, és egy-egy fél téglát bedobtak az ablakokon. Emlékszem, hogy nagyon megriadtunk. Anyánk erősen magához szorított minket. A karcagi gettóval kapcsolatban semmi emlékem nincs. Ha valaki azt mondja, hogy a zsidó utcában volt a gettó, azt biztosan tudom, hogy nem ott volt. A zsidó temető mellett, a falu szélén volt egy kijelölt hely. Hogy milyen körülmények között, milyen összezárttságban voltunk, azt nem tudom. Onnan, amikor eljött az idő, akkor gyalog mentünk ki a vasútállomásra, legalább három kilométer volt, onnan vittek minket a Szolnoki Cukorgyárba. A Szolnoki Cukorgyárról nagyon karakán, határozott emlékeim vannak. Elsőként érkeztünk ide. Ez egy hatalmas, nagy hodály, raktárhelyiség volt, ahol kényelmesen elterpeszkedtünk. És aztán fokozatosan ömlött a nép, olyannyira, hogy mire besötétedett, addigra már ültőnyi hely is alig volt. Imádkoztak egyesek, sikoltoztak mások. Hallottuk, hogy valaki öngyilkos lett. Most olvastam, huszonkilencen lettek öngyilkosok csak a Szolnoki Cukorgyárban. Ennek a legszebb megjelenítése Ember Mária könyve, a „Hajtűkanyar” [Szépirodalmi Kiadó, 1974. – A szerk.]. Ez az első igazi holokauszt-regény, és érdekes módon az átkosban jelent meg, amikor állítólag semmilyen érték nem született ebben az országban. Scheiber Sándor is igen nagyra tartotta. Ember Mária – egykori kolléganőm az egykori „Magyar Nemzet”-nél – is a Szolnoki Cukorgyárból indult erre a nagy utazásra. Voltak vonatok, amik eleve Auschwitzba mentek, és voltak, amelyek Strasshofba [Braham szerint egy transzport ment Strasshofba 2567 fővel. – A szerk.]. Mi Strasshofba mentünk. Innentől vannak képek az emlékezetemben, de furcsa módon a gyerek mindent másképpen éli meg. A gyerek nem tragédiaként éli meg ezeket a szituációkat. Csak kényelmetlen, hogy most akkor hova pisiljek a vagonban, ahol nyolcvan van. Ő egyből oda pisilne, ahol éppen áll! Az anyja csak egy idő után engedi meg neki. Vagy az, hogy nem ízlik a dörgemüze [csalánleves], amikor kinyitják az ajtót, és ilyen csajkákba rakják ezt a kaját. A gyerek nem csinál ilyen nagy „was

ist das"-t ebből az egész dologból. Legjobb példák a theresienstadti gyermekrajzok, Prágában. Már kiadványszerűen is hozzáférhető akárhol. A gyerekek megtalálták a maguk csodáit. A borzalom az egy kicsit belemagyarázható ezekbe. Ott van a drót is, de házakat, felhőket, madarakat rajzolnak. Strasshof egy nagy elosztó tábor volt, és arra például nagyon határozottan emlékszem, hogy voltak, akik rosszabb körülmények között voltak, mint mi, nekik sokkal kevesebb mozgásterük volt, a kerítés mögött voltak, francia foglyok voltak. Kedvesek voltak, kavicsokat adtak nekünk, álldogáltunk, néztük őket. Rám akkor igazán nem volt megrendítő hatással – amit most drámaian adok elő –, amikor a fertőtlenítéskor pucérra vetkőztetve az anyánkkal meg több száz nővel együtt fürdettek minket. Félni akkor féltem, amikor a táborterületen a husánggal járó ukránok föltűntek. Az ukránok végezték a piszkos munkát Strasshofban, a keretlegények ukránok voltak. Ezeket ki lehetett játszani, ki lehetett kerülni. Valaki mindig a husángok közelébe került, akit fejbe szózhattak vele. Mi meg elfutottunk. Anyám eljárt dolgozni. Egy idő után átmenetileg bementünk egy Stadlau nevű helységbe [Ma Bécs XXI. kerületének egyik része. – A szerk.], ahol valamilyen repülőgép-alkatrész gyár volt, és ott mintha egy bérházban alakították volna ki a szálláshelyünket, ahol volt egy őrült Lagerführer, aki a rossz gyerekeket a padlásra bezárta. Ez nem kifejezetten náci szindróma. Most is megcsinálja egy hülye szülő, hogy bezárja a gyerekét a padlásra. Azért zseniális a Kertész Imre, mert teljesen szenvtelenül írja le ezeket a történeteket. Nincsenek felkiáltójelek. Nem emeli fel az ujját, hogy most tessék ezt a mondatot még egyszer elolvasni! Amiről már ennyi idő távolából az ember azt hiszi, hogy szörnyű meg elviselhetetlen, az biztonságot jelent még mindig ahhoz képest, hogy mi jöhet ez után. Ez a lépésről lépésre – ami a „Sorstalanság” első svéd fordításának a címe volt még az 1980-as években –, hogy hova visznek ez után. A Köves Gyuri is akkor bizonytalanodik el, amikor elviszik Birkenauból, nem tudja, hová.

Strasshofban bevagoníroztak minket, hogy hova visznek – talán Auschwitzba –, akkor még nem tudtuk. Mi az első három vagon valamelyikében voltunk. Egy gyerek egy kődarabbal fölrajzolt egy A-betűt a vagonra, és egy ilyen stüszikalapos kis náci lepofozta az egész társaságot, és az utolsó vagonba kerültünk. Mielőtt elindult volna a szerelvény, jött egy szőnyegbombázás, és lebombázták a vonat elejét. Pokoli dolog volt. Ott nagyon sokan meghaltak, de nekünk a hajunk szála se görbült meg. Utána nem lehetett indítani a vonatot, miután eléggé szétbombáztak mindent, és közeledtek az oroszok is, amit egyfelől úgy tudtunk meg, hogy hallottuk az ágyúkat, másfelől egyik napról a másikra eltűntek a németek [Egy, ma Kanadában élő túlélő, a magyar származású Paul Hartal (sz. 1936) festőművész és író visszaemlékezésében („Liberation”) azt írja, hogy a strasshofi tábor 1945. április 9-én szabadították föl a Vörös Hadsereg egységei. Bécs fölszabadítása április 13-ára következett be, de a város elfoglalásáért indított harcok már március 16-án megkezdődtek. A németek a front közeledtekor ki akarták üríteni a tábor. Március 26-án a foglyokat kihajtották a strasshofi vasútállomásra, és marhavagonokba zsúfolták. Váratlanul azonban az amerikai légierő egységei lebombázták a vasútállomást, és az ott várakozó, emberekkel zsúfolt szerelvény is találatot kapott. A légitámadásnak sok halálos áldozata volt, de a szétbombázott vasúti pályán a szerelvényt nem tudták elindítani, úgyhogy az embereket visszahajtották a táborba. – A szerk.] Előző nap disznót vágtak a tiszti konyhán, és akkor a zsidók mindenféle szűrőfegyverekkel felfegyverkezve megrohamozták a ravatalon lévő négy-öt disznót, amelyeket csak megperzseltek, és nem tudom, hogy ezt elsősorban az írói vénám vagy az emlékezetem mondatja-e velem, de az emberek falták ezt a nyers húst, és láttam ilyen nagy fehérszakállas bácsit, akinek folyt a vér a szakállán. Teljesen elképzelhetetlen, ugyanakkor mégsem az. Egyidejűleg elakadt itt két szerelvény, az egyik élelmiszert vitt volna valahová a frontra, a másik meg kubikostalicskákat

földmunkához. Mindenki megrakodott, amennyi szárazélelmiszert csak magához vehetett. A vagonban hatalmas nagy marmeládés hordók voltak, amiket a zsidók ilyen alkalmi pajszerokkal feltörtek, és a tolakodó nők fejfel belebuktak. Ezen betegre röhögtek magunkat. Egy barátom azt mondja, hogy ő úgy emlékszik, hogy egy férfit dobtak bele. Mindegy, valakit fejfel beledobtak. Anyám valamilyen rongyból összeeszkábált nekünk valami tarisnyaszerűséget, ilyen abrakostarisznyát, mint ami a lovak nyakában lóg, amit megtöltöttünk cukorral és amerikai mogyoróval, valami fenséges eledel volt. Jártuk immár teljesen felszabadultan a tábor egész területét, azt is, ahova eddig nem mentünk. Aztán megindultunk gyalog. A bátyám nagyon le volt gyengülve, valami kicsi hordárkocsi-szerűségen toltuk őt, miközben az orosz vadászrepülők repkedtek fölöttünk, időnként az emberek közé géppuskáztak. Az lehetett a lényeg, hogy mozgó célpont legyen, mi azok voltunk, ahogy ez a több kilométeres karaván ment Pozsony felé. Érdekes, hogy Pozsonytól Szolnokig semmire sem emlékszem. Szolnokon valamire megaludtunk, úgy emlékszem, egy kilótt kirakatban, mikor híre jött, hogy Karcagra megy a vonatunk. Fölszálltunk, de már csak a mozdonynál volt hely, és a mozdony orrán érkeztünk meg a szülővárosunkba. Ahol elmondták, hogy a szomszéd tehene megkölykezett, a Lajosék eggyel többen lettek. Úgyhogy megérkeztünk. Utóbb anyám hagyatékából került elő egy döbbenetes dokumentum: róla, rólam és a bátyámról ki van állítva egy kis fecni, mit tudom én, 20 centisszer 12 centi, amelyben a rendőrség igazolja, hogy a deportációból való hazajövetel után jelentkezési kötelezettségünknek eleget tettünk [lásd: 24. kép]. Rend a lelke mindennek! Felnőtt ésszel azt gondolom, hogy az ember, ha állandóra be volt jelentve egy városban, ahonnan elhurcolták, majd szerencsésen túlélte, akkor miért kellene újra legitimálnia a tartózkodását?!

Az apai nagyszüleim nem Strasshofban voltak. Azt hiszem, ők Theresienstadtban szabadultak, őket az amerikaiak szabadították fel. Az anyám nővére volt ott Strasshofban meg a lánya, Judit, aki most is él Pesten. Tehát a családból tulajdonképpen ennyien voltunk. A többieket vélhetően Auschwitzba vitték. Nincs mesém róluk.

A Fischer nagyszülőkről, anyám szüleiről keveset tudok. De van egy aktuális hír, az „Új Élet” 19. számában, 2004. október 15-én jelent meg, hogy az anyai nagymamámról, aki született Stein Róza, asszonynevéen Fischer Péterné, utcát neveztek el Bécsben. Úgy kezdődik az újságcikk, hogy „Bécs XI. kerületében egy addig névtelen kis utca, a Döblerhofstrasse és a Guglgasse között felvette a Rosa Fischer nevet. Fischer Róza egyike volt az 1944 tragikus esztendejében Ausztriába hurcolt és ott kényszermunkát végző zsidóknak. A simmeringi gázgyárban dolgozott, itt halt meg 1944. augusztus 21-én”. Nem élte meg a felszabadulást. Azt írja az újság, hogy „tudomásunk szerint ez az egyetlen magyar zsidó deportáltról elnevezett utca Ausztriában”. És ez az én anyai nagyanyám. Anyai nagyapám munkaszolgálatosként halt meg. □A családi iratokból derült ki, hogy a nagyapa, Fischer Péter az első világháborúban halt meg, 1917-ben, a montenegrói harctéren. – A szerk.□

Apámék nyolcan voltak testvérek. A háború előtt egyikük biztosan meghalt, azt hiszem, az Lajos volt vagy Miklós. Karcagról munkaszolgálatba már csak három családosi fiút vittek, az Imrét, aki gépész volt a nagyapa nyomdájában, a háború után is egy ideig, az apámat, aki az egy szem betűszedő volt, és a Sándort, aki ügyvédnek tanult, jogi végzettsége volt. A többiek, lányok és fiúk Pesten alapítottak családot, pontosabban Újpesten laktak. Ezek mind odavesztek. Az Imre visszajött, a felesége, a két lánya, Jutka és Mari szintén elpusztult. Az Imre elvett egy özvegy zsidó asszonyt, bizonyos Mathesernét, akinek két fia életben maradt, az egyik, a kisebbik, az Endre, a

Bandi, az 1956-ban disszidált, és valahol a világban él, a másik, a Matheser György, valamilyen műszaki mérnök, a Chinoiba volt főmérnök, onnan ment nyugállományba. Imre bácsi Pestre költözött ezzel a Matheserné nevű özvegygel, de ahogy emlékszem, mindig csak ketten laktak valahol a Lipótvárosban, őket elég gyakran látogattam ilyen hányaveti életem során, sőt Imrét az Amerikai úti Zsidó Kórházban, amikor már nem ment többet haza, és nagyon áhította a halált – akkor már egyedül élt, másodszor is megözvegyült –, akkor én rendszeresen látogattam.

A Sándor a háború előtt már diplomás ügyvéd volt. Sokat nem tudok róla, két gyereke született, a György és a Kertész Anna. A Gyurit is Ausztriába vitték a háború alatt, édesanyját, őt és a húgát. Ők is visszajöttek a deportálásból. A háború után, mikor a Sándor visszajött a munkaszolgálatból, elkezdett ügyvédként praktizálni, és akkor ő védte egyebek közt azokat a középparasztokat, akiknek a nincstelen zsellérek elfoglalták a földjüket [Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. március 17-i földreformrendelete írta elő a 100 holdon felüli nemesi és a 200 holdon felüli paraszti birtokok kisajátítását. A községi szinten eljáró földosztó bizottságok a helyi szegények földigényére hivatkozva és a bizonytalan politikai helyzetet kihasználva azonban gyakran az előírt határ alatt is kisajátítottak birtokokat, ezeket utóbb a tulajdonosaik igyekeztek visszaperelni – A szerk.], és a bíróság érdekes módon az ő javukra [A parasztok javára – A szerk.] döntött. Akkor föllármázták a falut, és vasvillákkal körbeállták a nagyapám házát, ami egy udvaron volt a nyomdával, átellenben volt a mi házunk, és ordibálták, hogy zsidó ügyvédet akasztunk. Aztán ő a Magyar Cionista Szövetségnek az alelnöke lett, amiért háromévi börtönbüntetést szenvedett, ez alatt a szűk családját, a feleségét és a két gyereket kitelepítették egy bizonyos Selyeb községbe [Lásd: kitelepítések Magyarországon; Selyeb pár száz lelkes kisközség volt Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. – A szerk.]. Ők a kitelepítésből már Pestre jöttek vissza, először a Szent István parkban laktak, átellenben Aczél Györggyel, azt hiszem, a legfelső emeleti lakásban, majd a Wesselényi és Nagydiófa utca sarkán. Amikor Sándor, már 1956-ban kiszabadult a börtönből, akkor ő is odajött. Gyuri aztán a Madách-gimnáziumba járt, Sándor az nem nagyon tudott elhelyezkedni, viszont nagyon erősen baloldali lett. Ez furcsa dolog, hogy akik már a börtön előtt kommunisták voltak, azokat nem lehetett megrendíteni a hitükben, akik meg nem voltak, azok a börtönben lettek azzá. De ugyanakkor tudta, hogy neki itt nincs élettére, és miután Gyuri 1956-ban kiment Izraelbe, ő már szabályos alijával ment ki a feleségével és a gyerekével. Az első héber leckéket tőlem vette, mert én a Tarbutba jártam, ahol héberül tanultunk. Nagyon szomorú volt, mert Izraelben le se szarták a Magyar Cionista Szövetség börtönszenvedett alelnökét.

Mikor mi megérkeztünk Karcagra 1945 májusában, akkor a bátyámmal, Mikivel valami zárdába jártunk iskolába, hogy ne veszítsük el az évet. Nem is veszítettük el, ez a második osztály volt. Erről nincs bizonyítványom, illetve nincs az irataim között. A zsidó iskolába ekkor még nem jöttek vissza a tanítók! A mostani Kertész József utca végén volt egy keresztutca, a Zádor utca, és ott volt egy iskola, amit zárdának hívtak, mert apácák is tanítottak benne. Érdekes módon, a zsidó gyerekeknek egy másik része a református iskolába járt. Az a piactérnek a túlsó végén volt. És aztán harmadikban már a karcagi zsidó iskolába jártunk. Negyedikben, 1946-ban felkerültünk Budapestre, valamilyen cionista otthonba, mi Habonim Drorban voltunk. Ez Zuglóban volt akkoriban. Onnan jártunk a Tarbutba [lásd: Tarbut Magyarországon]. Ez a Bérkocsis utca sarkán volt – ahol a Rabbiképző van –, ott mindent héberül tanultunk. Valószínűleg Scheiber egyengette a mi utunkat. Ez akkor nem volt annyira evidens számomra, de én ismertem őt egyébként is. Azért alakult így, mert ő az apai nagyapámmal nagyon jó kapcsolatban volt. A nagyapa jelentette meg a

különböző Scheiber kiadványokat □A háború után a karcagi Kertész Nyomdában készültek: Scheiber Sándor: A három koszorú: Emlékbeszéd dr. Heller Bernát sírkőavatásán, Budapest, 1948; Scheiber Sándor: Zsidó néprajzi adatok Kiss József műveiben, Budapest, 1948; Scheiber Sándor: The role of the tzitzit in agreements. A Jewish popular costum fallen into oblivion. An interpretation of two passages of the Eskhol Hakkofer, Budapest, 1949; Scheiber Sándor: Mikszáth Kálmán és a keleti folklore, Budapest, 1949. – A szerk.□. Továbbá ő volt az, aki nagyszüleim ötvenéves házassági évfordulóján a rabbiteendőket a karcagi zsinagóga előtti hüpe alatt ellátta, azt a bizonyos aranylakodalmi szertartást □Scheiber Sándor: Ősi érmék. Beszéd Kertész Józsefék aranylakodalmán, Karcag, 1948. – A szerk.□.

Anyámnak valószínűleg imponált, hogy a gyerekeit Pesten taníttatja. Ezt abból is tudom, hogy a későbbiekben nagyon erősen vonzódtam Karcaghoz, hazajöttem volna iskolába, és ez csak egyszer engedtetett meg nekem, mikor eltörtem a karomat – abban nem vagyok biztos, hogy szándékosan csináltam-e, csak hogy otthon gyógykezeltessem magamat... –, és akkor jártam néhány hónapot az egyik karcagi iskolába. Negyedikben a Rabbiképző templomában, mely a budapesti izraelita fiúgimnázium temploma is volt egyben, a szószékről én búcsúztattam a tanévet hibátlan héberséggel. Ebbe belejátszott az, hogy én Kertész gyerek vagyok, a Scheibernek a protezsáltja. Aztán 1947-ben lekerültünk Szegedre valami cionista intézetbe. Ott a szegedi zsidó iskolába jártunk egy évet. Aztán 1948-ban megint visszakerültünk Pestre, és akkor a Tárogató úton ugyancsak volt egy otthon, és onnan jártunk a Labanc utcai iskolába, ahol hét osztályzat volt [Az 1940-es évek végén nem csak ott volt hétfokozatú az osztályozás, hanem a többi általános iskolákban is, minden bizonnyal szovjet mintára. – A szerk.!] Nyolcadikban a Gorkij fasorban lévő fiúárvaházból jártam a Rottenbiller utcai iskolába, ott végeztem a nyolcadikat, és onnan jártam első gimnáziumba is, ami az Abonyi utcában volt, tehát a mostani Radnóti-gimnáziumban, és akkor vették el a zsidóktól azt is, amit azóta se követeltek vissza, jóllehet az egyházi ingatlanok visszaadásáról szóló törvény ezt lehetővé tette volna [lásd: iskolák államosítása Magyarországon]. És akkor költöztünk be a bátyámmal a Rabbiképzőnek az internátusába, és onnan csak lementünk két emeletet, oda jártunk az akkor BIH [Budapesti Izraelita Hitközség – A szerk.] fiúgimnáziumába, ahol 1955-ben jeles előmenetellel érettségiztem.

Azt hiszem, Szegeden voltam egy ilyen cionista otthonban ötödik osztályos koromban, amikor alijázni akartam. 1947-ből van egy anyámnak írott levél, abban kértem azt, hogy anyám engedjen engem alijázni. De ő nem engedett, és én akkor szófogadó voltam, és aztán itt maradtam. Később már nem jutott eszembe, hogy elmenjek. Azért itt mosták az agyunkat ezekben a cionista otthonokban. A Tárogató úton, Zuglóban, a Bácskai utcában meg Szegeden. Igaziból nem tudom, miért mentünk egyik helyről a másikra. Voltak ilyen átcsoportosítások. Nem működött az a helyszín, ahol addig voltam? Nem tudom. De ezek kellemetes dolgok voltak, mert a szabadidős foglalkozások mind olyanok voltak, amik a jóízű táborozásokra jellemzőek. Táborház volt, azt körbetáncoltuk valahogy, horgásztunk, meg nem tudom, mit csináltunk. Nagyon sok olyan magyar mozgalmi dal volt, aminek volt héber megfelelője. Most már nehéz megmondani, hogy melyik az igazi. Például a „Szól a kakas már...”, az egy jiddis dal eredendően. De ez teljesen mindegy, mert nagyon lelkesítően hatottak. Tehát jó értelemben lehetett manipulálni a fiatalokat is. Azt tapasztaltam, hogy akik abban a korban elmentek Izraelbe, azok nem gondolták meg magukat. Az újabb kori alijákra jellemző az, hogy valamiért hirtelen becsomagolnak, kimennek, aztán egyszer csak megint jönnek szembe az utcán! Én csak turistaként meg újságíróként voltam Izraelben.

Az Árvaházban, ami a Gorkij fasorban volt, most [Város]Liget[i] fasor, egykoron Vilma királynő út, voltak mindenféle ilyen fél- és egész árvák. Fiúárvaház volt, ami aztán később Óbudára települt át. Hogy eladták-e a zsidók az épületet, vagy elvették tőlük, azt nem tudom. Tény az, hogy egy Mechanikai Művek Labor, valami ilyesmi utódolta. A háború után közvetlen ugyanúgy nézett ki, mint a háborút megelőzően. A háború alatt egy nagyon fontos helyszín volt, mert innen is el akarták vinni a gyerekeket a nyilasok. Ott volt egy-két kitűnő tanár, akik jelentős érdemeket szereztek abban, hogy a városon keresztül való hosszú menetelések során a gyerekeket sikerült megmenteni [1944. karácsonyán, december 24-én a nyilasok megszállták az Árvaházat (valamint az Árvaháznak a VI. Munkácsy Mihály utcában működő épületét is), több felnőttet és gyereket lelőttek, a többiek pedig elindították a Duna-part felé. A XIII/1. kisegítő honvéd karhatalmi zászlóalj katonái mentették meg a menetet azzal, hogy megparancsolták a nyilasoknak, hogy kísérjék a gyerekeket a gettóba. A nyilasok a Síp utcát Szív utcának értve, a Szív utcába hajtották a menetet, de másnap egy gyerekcsoporthat más nyilasok mégis a Duna-partra hajtottak, és többségüket agyonlőtték. – A szerk.]. Nem gondolnám, hogy az épületben a háború alatt különösebb kár keletkezett volna. De azt se tudom, hogy funkcionálisan ennek épült-e valamikor az 1880-as években, nyilván az akkori budapesti hitközség jóvoltából [1900-ban épült Wellisch Alfréd tervei szerint, eredetileg is a Pesti Izr. Hitközség Alapítványi Fiú árvaháza volt. – A szerk.]. Többszintes, háromszintes épület volt, aminek volt egy nagy udvara és zsinagógája, volt nagy étterme is. Óriási, resti méretű hálótermek voltak, amelyeknek a külső végén voltak a vécék. Előtte voltak a mosdók meg talán az öltözőszekrények. És kedves és kevésbé kedves tanárok. Voltak közöttük kedvesek, és voltak kifejezetten szadisták. A jó emlékeim az udvari futballozásokkal kapcsolatosak. Orrba-szájba lehetett focizni. Én híres rossz gyerek voltam, ami megint csak büszkeség, ha az ember fölhívja magára a figyelmet. Anyám hagyatékából előkerült pár levél. Volt egy öreg tanár, aki korrepetált minket elsős gimnazista koromban. Írt az anyámnak kétségbeesve, hogy a Mikivel semmi probléma, nagyon jó tanuló, a Petinek beretva esze van, de hát elviselhetetlen, és a múltkor is nem tudom, mit csinált, és hogy vasárnap reggel kilencre berendelték a hitközségi előljárásságra, persze nem ment be, hanem aludt, majd amikor felkelt, fogmosás nélkül focizott az udvaron. És hogy segítsen nekem, drága asszonyom, mert olyan értékes ez a gyerek, hogy kár lenne érte, hogyha elkallódna. Onnan sok barátom van.

Volt egy időben egy fiatal tanár, aki nem főállásban foglalkozott velünk, a Braun tanár úr. Ő ilyen tréfás színdarabokat írt és rendezett, amelyek valamilyen nagy zsidó ünnephez kötődtek. Most melyik is ez az ünnep? Azt hiszem, ez a Hanuka. Nem, inkább a Purim. Ezekben a darabokban én is játszottam valamilyen szerepet. Ilyen sajtószerű rigmusokat írt, egy kicsit asszociált is, tehát aki rossz volt a bibliai történetben, Hámán, arról egy kicsit, mit tudom én, Hitlerre vagy Szálásra lehetett asszociálni. A Mordehájról, aki jó volt, arról mindig a jó zsidóra lehetett asszociálni. Braun olyan szövegeket írt ezekre a hagyományos melódiákra – most hirtelen eszembe jutott, hogy – Van a Markó utca sarkán egy kis palota, Führerkém, ha boldogtalan, jöjjön el oda! A kapuja mindig zárva, Bogár János magát várja! Bogár János az állami ítéletvégrehajtó volt. Ezek nagyon szép veretes szövegek voltak, a dallamaik is kedvesek voltak. És tulajdonképpen az istentiszteletekről sem lehet azt mondani, hogy kellemetlen időtöltés volt, mert nem olyan szigorúsággal kellett ezeken részt venni.

Árvaházban koromban bevett szokás volt, hogy a nagy őszi ünnepeken, főleg Ros Hásánakor meg Jom Kipurkor olyan hitközségekbe, ahol nem volt ki a minjen, oda kiejárlottak árvaházi bár

micvókat. Gyerekeket. Ott nem volt tíz felnőtt zsidó férfi, de volt templomuk, és meg akarták tartani az ünnepeket, az Árvaházból kivettek, mit tudom én, két gyereket. És akkor bekvártélyoztak egy családnál, ahol tejben, vajban fürdettek, és ott férfiemberszámba vettek a templomban. Óriásikat lehetett zabálni, erre emlékszem, de előtte azért végig kellett koplalni a hosszúnapot, ezek tartották rendesen az előírásokat. Egy idő után nem volt olyan boldogító. Az Árvaházban is volt templom, ahol orgona is volt, és a Lisznai Gábor volt az orgonista, aki nem volt zsidó [Lisznai Szabó Gábor (1913–1981) – zeneszerző, orgonaművész, egyházkarnagy, tanár. 1938–39-ben a Bencés Főgimnázium énektanára, 1947–49-ben a Zeneművészeti Főiskola tanára, 1950-től 1971-ig a Dohány utcai zsinagóga orgonamestere. – A szerk.]. Az ő lánya, Lisznai Mária, aki szintén nem zsidó származású, most a Dohány utcai zsinagógának az orgonistája. Lisznai Gábor teljesen elvarázsolt, mert folyton ivott és dohányzott. Azért tudom, mert időnként benne voltam a kórusban, és akkor a közelségében voltunk.

Az Árvaházból jártunk a Rottenbillerbe, az elég távolság volt, végig kellett menni a Bajza utcáig, Lövölde tér és akkor balra rögtön ott volt a Rottenbiller utca, nem egészen egy sarokra volt az iskola, ahová nagyon sok árvaházi gyerek járt. Ez egy jó iskola volt, itt végeztem a nyolcadikat. A magyartanárunk a Lakat Károly volt, aki a Ferencvárosnak volt a válogatott balfedezete [Lakat Károly (1920–1988): tanár, labdarúgó, sportvezető, szakíró. – A szerk.]. Sose engedett focizni minket. Néha kimentünk és drukoltunk a Fradinak, holott nem voltunk Fradi-dukkerek. Nagyon szigorú és sokat követelő magyartanár volt, nagyon snájdig ember. És mindig megtartotta az óráit, tehát nem ment edzőtáborba közben vagy fene tudja hová!

Egy tanárra még emlékszem, a Faragó tanár úrra, aki legalább százharminc kiló volt. Ő volt az énektanár, és az ő tantervében szerepelt, hogy a zenetörténetben szovjet zeneszerzőket kellett velünk megismertetnie. Valami Zaharovicsról azt mondta, hogy az biztos sztahanovista traktoros lehet. Az óráit úgy kezdte, hogy odaszólt valakinek, hogy légy szíves, hozd be a lavórt, ami azt jelentette, hogy egy nagy tában behoztak neki valami levest, amiben hatalmas nagy cupák voltak, azokat jóízűen elfogyasztotta, majd mondott egypár szót arról a bizonyos Zaharovicsról, és kicsengettek. Úgyhogy ez a két tanár, akire az árvaházas időkből emlékszem. A zsidó gimnáziumban már elsőtől kezdve többre emlékszem. Mi huszonketten voltunk, ami a későbbi évfolyamokhoz képest túlnépesedett társaságnak számított, most ötven évvel ezelőtt. Akkor egy épületben volt a fiú- és a lánygimnázium. A lányok azok feljebb voltak. Az igazgató Grünwald Fülöp volt, a Csucus. Ő egy kitűnő történész volt, ha jól tudom, egy időben a Zsidó Múzeumnak is az igazgatója volt. Egy végtelenül kedves, szeretetre méltó ember. A mi osztályunkat nem tanította. A legnagyobb figura az a Strasser V. Benő volt, aki a nagyapám nyomdájában készült fizikakönyvből tanította a fizikát. A Rabbiképző templomában mindig ugyanott ült, ha bemegyünk, jobbra, ahol a férfiak ülnek, hátulról a második sorban, közvetlenül az oszlop mellett. Volt egy zöld lódenkabátja, amit mindig panyókára vetve hordott. Nem véletlenül hívták Császárnak, mert a viselkedése, megjelenése olyan volt. Érces hangon, szótagolva artikulált, és ha mínusz húsz fok hidegben valaki egy egyenlet megoldásánál azt mondta, hogy az x kiesik, akkor odatolta a székét az ablakhoz, kinyitotta, kihajolt, becsukta az ablakot, és azt mondta, én nem látom, hogy kiesett volna!

Az osztályfőnökünk Mádl Miklós nevezetű rabbi volt és egyben magyartanár. Nagyon helyes figura, aki időnként hatalmasakat belevakart a fenekébe, ami közröhej tárgya volt. Volt még egy ismertebb tanárunk, aki most halt meg. Úgy hívták, hogy Szántó Tivadar. Később, az utolsó éveiben, az 1980-as vagy talán a 1990-es években az Árvaház igazgatója is volt a Délibáb utcában,

ahol már összevonták a fiúkat és a lányokat. Ő történelemtanár volt, és mindenki Bakának szólította, mert ő maga mesélte, hogy amikor behívták katonának valamilyen felderítő osztaghoz, a kerékpáros felderítőkhöz osztották, és nem tudott biciklizni. Adtak neki egy biciklit, két nap múlva vizsgázott, leszúrtak két cölöpöt egymástól ötven méterre, és úgy mesélte, hogy nekiment az egyiknek. Ez a történet éveken keresztül elkísérte. Ez egy kellemes, de nem túl magas színvonalú iskola volt, presztízskérdés volt, hogy a zsidó gimnázium az megmaradjon. Persze minden felekezeti iskolából hagytak meg. Ide kedves fiúk jártak, akiknek nagyon különbözőképpen alakult a sorsuk. Vannak Izraelben, volt, aki Dél-Amerikában halt meg, volt, aki New Yorkban, volt, aki Svédországban. Svédországban van híres nőgyógyászorvos most is, Amerikában Aszódi főorvos osztálytársunk. Izraelben van két barátunk, akik még egyszer sem jöttek haza. Mert ők ide nem teszik be a lábukat. Most folynak tárgyalások, úgymond, hogy az ötvenéves érettségi találkozóra tiszteljenek meg minket.

Az Árvaházból csak engedéllyel lehetett eltávozni. Volt nekem egy nagynénikém valahol a Lipótvárosban. Oda kimentem vasárnap ebédre a bátyámmal. A gimnázium idején már viszonylag kötetlen, szabad mozgást biztosított a kollégium, ami egy idő után a Rabbiképzőnek az internátusa volt. Kaptunk gőzfürdőjegyet, és oda eljártunk. Másik ilyen szent hobbi volt a tánciskola, a Tóth Tánciskola, amelyik a Nagykörút és Wesselényi utca sarka mellett, a Zrínyi mozival közös udvaron volt. Az egy fantasztikus tánciskola volt. Ez az egyetlen lehetőség volt, semmilyen más ilyen nem volt, nem volt diszkó meg ilyenek. Gimnazista korunkban sokat jártunk színházba a Gyuri [Kertész György] unokaöcsémrel, aki később Izraelben élt, majd ott is halt meg. Kitaláltunk mindenféle technikát, hogy lehet belógni. Érdekes módon, egy ideig az operett vonzásában éltünk. Nagyon gyakran jártunk olyanfajta programokra, ahol az operett akkori csillagai követték egymást a világot jelentő deszkákon. Tudtuk, hogy lehet bejutni a Fővárosi Operettszínháznak a különböző sajtóbemutatóira. Gyuri hibátlan hexameterben szerelmes verseket írt a Németh Marika nevezetű primadonnához [Németh Marika (1925–1996) – színésznő, primadonna. 1949–1965 között, majd 1969-től ismét a Fővárosi Operettszínház művésze volt. – A szerk.]. Egyszer randevút is adott neki a művésznő a Dohány utcában, a Continental nevű eszpresszóban, ahol vagy tízen a megspórolt zsebpénzünkből, a szomszédos asztaloknál, átluggatott újságokból lestük, amikor illatosan belibegett a művésznő. Megpaskolta a költő kezét, és kaptunk két jegyet a „Csárdáskirálynő” bemutatójára, egy páholyba. Gyuri természetesen engem vitt magával az előadásra, ahol vagy hatnyolc ilyen költőpalánta szorongott, akik szintén kaptak jegyet... Nagy tragédia volt, és akkor Gyuri egész éjjel írt. Másnap bevitte az öltöztetőnőnek a művét, amely ugyancsak hibátlan mértékkel azt örökítette meg, hogy egy bálban vannak, rózsaszín köd, keringőznek a művésznővel, lekérlik tőle, és ahogy távolodik, egyre sötétedik a köd, és a kedves, bájos arc átalakul. Azt a sort sose felejttem el: Rút ördög az ott, ki kacag cudarul. A magyar verselésnél nincs szebb a világon. Hogy ez aztán megrendítette-e a Németh Marikát vagy sem, az nem tudom. Komoly színházba is nagyon sokat jártunk. A Városi Színházba [Ennek épületében lett később (1951) az Erkel Színház. – A szerk.], az Operába és főleg a Nemzeti Színházba. Az ember tragédiáját három szereposztásban huszonötször láttuk. És szóról szóra fújtuk a Körúton. Mi láttuk azt a legendás Madách gimnáziumbeli előadást is 1953-ban, amikor a Nemzeti nem játszhatta, mert indexen volt [A Nemzeti Színház 1947-ben újíttotta föl a Tragédiát, 1948-ban azonban, a 89. előadás után levették a műsorról, föltehetően nem tartották összeegyeztethetőnek a szocialista realista esztétika követelményeivel. 1955-ben ismét felújították, ezúttal Rákosi Mátyás tiltakozott a Tragédia műsoron tartása ellen. E második felújítás előtt a Madách-gimnázium színjátszó csoportja a Zeneművészeti Főiskola kistermében már

bemutathatta a Tragédiát 1954. november 3-án (Lásd Imre Zoltán: A diktatúra teatralitása és a színház emlékezete: Rákosi Mátyás és a Nemzeti Színház 1955-ös Tragédia-előadása). – A szerk.]. Revelációnak számított, Kodály Zoltán ült az első sorban, és a Féner Tamás – aki akkor elsős madáchos volt – fényképezte a produkciót (Féner Tamás (sz. 1938) – fotóriporter, fotóművész, lapszerkesztő, tanár). – A szerk.]. A színházba járásra volt egy kidolgozott technikánk. Odamentünk tíz perccel az előadás előtt, mondtuk a pénztárosnak, hogy a hatodik sor, nyolcas, kilences székot kérjük. Sajnos nincs, fiatal barátaim! Csak az ötödik sor hatos, hetes szék van. És akkor bementünk az öreg jegyszedő néni mellett, és beültünk az ötödik sor hatos, hetes székbe. Ha már elsötétül a nézőtér, akkor nem engednek be senkit. Nincs az a telt ház, hogy ne legyen valahol két hely. A lényeg, hogy ez része volt az életünknek.

Minden szünidőt anyámnál, Karcagon töltöttem. Soha sehol máshol nem voltam nyaralni. Árvaházi koromban sem, ami azért különös, mert az Árvaháznak a Szentendrei-szigeten, Tahitótfaluban volt nyaralója. Mikor az árvaházi világtalálkozót szerveztem 1995-ben, mindenkit kértem, hogy ajándékozzon meg az emlékeivel, és nagyon sokan nosztalgiával gondoltak vissza Tahitótfalura: ott a Duna, csónak, foci, szabadidő orrvérzésig, úgyhogy mindenfajta földi jóval elhalmozták őket. Én – a bátyámmal – mindig csak anyámmal, Karcagra mentem, ahol elég egyhangúan telt az idő. Ott legfeljebb az történt, hogy Berekfürdőre kimentünk, ami még Karcaghoz tartozott közigazgatásilag. Nagy ritkán sikerült – sose volt saját biciklim – egy-egy gazdagabb zsidó gyereknek a rossz biciklijét kölcsönkapni, amit ötből háromszor összetörtem. Berekfürdő volt az egyetlen, a megszokottól eltérő foglalatalkodás. Rendszeresen ettem, anyám jól főzött. Nagyon garasos volt, hogy természeténél fogva, vagy a szűkösség okán? Inkább az utóbbira tippelek.

Emlékszem, hogy Karcagon anyámnak volt albérlője. Már itt, Pesten nevelkedtünk, cionista otthonokba, zsidó gimnáziumba jártunk, amikor ott lakott egy egészséges, pesti, szép fiatal nő. Anyám mint manikűrös keresett pénzt, abból élt. Saját jogán nem volt nyugdíja soha. Anyám rengeteg megalázó helyzetbe került, amikor elment ilyen nagyságához. X-szer előfordult, hogy elment, és azt mondták, hogy jöjjön később, Lenke! Ugyanakkor mindenkinek a barátnője volt egyszersmind. Volt grófnő, volt szülész-nőgyógyász főorvos felesége, aki 1956 [lásd: 1956-os forradalom] után, mikor hazamentem, azt mondta, hogy ha kell, még a szoknyája alá is elbújhat, mert akkor kiabálták, hogy „egy komcsi mellé egy zsidót akasztunk!”. De a manikűrözés nem volt tervezhető jövedelem anyám számára. Ebből a szempontból egyfajta életművész volt.

Ha este – már nagyobb diákként – kimaradtam, anyám megbüntetett. Ki is zárt, én meg dörömböltem. Sírtam, hogy engedjen be. Belülről be volt riglizve a külső ajtó. Szeretett ő a maga módján. És ugyanabban az ágyban aludtunk, két ilyen nagy ágy volt egymás mellett, az egyikben feküdtem mellette, de igazából sose beszélgettünk. Tulajdonképpen nem voltunk egymáshoz szokva, mert nagyon korán elszakadtam tőle. Ez mind a két felet elbizonytalanítja. Én egy ilyen lázadóbb kamasz voltam, a bátyám az alkalmazkodó, kedvesebb, ragaszkodóbb volt. Így kialakultak a szerepek tulajdonképpen ebben a csonka családban. A zsidó családnak azok az elemei vesztek el, amelyektől ideálisak voltak. Az, hogy komplettek voltak, és hogy valamifajta mégiscsak zárt közösség jellemezte ezeket a családokat és a családoknak a közösségét. De hát ez is magyarázkodás! Itt egy ilyen, a későbbiekben írófélévé kompenzálódott ember, aki mindenféle meséket talál ki arra, hogy miért nem tudja például azt, hogy az anyja hogyan ismerte meg az apját. Vagy az apja hogyan ismerte meg az anyját? Az ember majdnem mindent rosszul csinál, amikor csinálja.

Anyámnak két testvére volt. Az egyik István, szerencsétlen sorsú, egy özvegyasszonyt vett el a háború után, akinek már volt két gyereke, de az elment Amerikába, a gyerekei most is élnek ott. Az István kereskedelemmel foglalkozott, és viszonylag fiatalon halt meg a felszabadulás után. A másik az Irén néni, született Fischer Irén, az ő férje, Grósz Ernő munkaszolgálatosként halt meg, az Irén néni együtt volt velünk deportálva, együtt is jöttünk vissza. Nagyon életrevaló asszony volt. Az egyik emlékezetes tevékenysége, hogy amikor a kunmadarasi szovjet katonai repülőteret építették, ami ott van Karcagtól tízegynéhány kilométerre, akkor ő abban részt vett, mert volt egy fogata két lóval, és mindenféle földmunkát végeztetett. Egészen a haláláig, gyakorlatilag az egész szocializmusban maszek kereskedő volt. Vásárolóként tartotta fenn magát. Ez azt jelenti, hogy járt neki ez a KISOSZ vagy milyen újság [A KISOSZ Értesítő a Kiskereskedők Országos Szervezete hivatalos közlönye volt 1953 és 1989 között. – A szerk.], és tudta, hogy hol mikor van vásár, összezsomagolta a kollekciót, és kiment a vasútállomásra két órával a vonat indulása előtt. Azt mondta, jegyezd meg, kisfiam, hogy váró utas van, de váró vonat nincs... Karcagon sokszor láttam őt a hetipiacon a sátrában, munkában, főleg kendőket árult, legalábbis erre emlékszem. A parasztasszonyok nyolcat megpróbáltak, aztán vagy vettek, vagy nem, ha vettek, és nem volt pénzük, akkor fölírta egy füzetbe, ez fönmaradt utána. Amikor meghalt, a lánya próbálta behajtani ezt a kintlévőséget, ami teljes hiábavalóság volt. De ha egy asszony megpróbált húsz kendőt, és egyet sem vett, akkor azt mondta, hogy a paraszt kurva anyádat. Úgyhogy ő egy nagyon kedves, derűs asszony volt, igaziból anyámban is ő tartotta a lelket. Ott lakott a közösségi házban az egyik szolgálati lakásban, közel anyámhoz. De nem ott halt meg. Amikor a zsidó utcának a Piac tér felőli részét elbontották, odaépítettek két szörnyű panel sorházat, és az egyikben kapott lakást.

Emlékszem, hogy a háború után kicsit szomorúbb volt minden, az öregek kifáradtak a várakozásban, hogy a gyerekeik nem jönnek vissza. Volt a kandalló mellett az apai nagyszülők hálósobájában két hatalmas nagy vörös fotel, és mindig azokban aludt a nagyapa ebéd után. Szunyókált egy keveset. Szinte teljesen elveszett ebben. Emlékszem, hogy egyszer megkérdeztem tőle – mikor a Tanácsköztársaságról tanultunk –, hogy milyen volt Karcag 1919-ben. Azt mondta, hogy jöttek a parasztok, hogy zsidóvért iszunk. Ezt én is megéltem. Amikor a Sándor [Kertész Sándor] nagybátyám ezekben az önkényes földfoglalásokban a károsultakat védte a munkaszolgálat után mint ügyvéd, és megnyerte sorban ezeket a pereket, akkor föllármázták ezeket a kisemmizett zselléreket, akik vasvillákkal felfegyverkezve körülállták a maradék család nagyapámék házába menekült részét, és ordibáltak, hogy zsidó ügyvédet akasztunk! Később Kunmadarásról hozták át a pogromnak [lásd: kunmadarasi pogrom] a túlélőit, a velünk szemben lévő megüresedett paplakban kialakított alkalmi ispotályban látták el őket.

Karcagon, pénteken este mindig elmentünk a templomba, utána vacsora volt a nagyanyámnál. Azt már mondtam, hogy a templomi időtöltések kellemesek voltak, időnként kifejezetten lelkesítettek a nagyünnepek, a sátoros ünnep, a feldíszített, ünnepélyes templom, minden gyerek együtt volt, a legszegényebb is kiglancolva. Volt valami zsidó élet egy ideig, ameddig az öreg [a nagyapa] Karcagon volt. Zsugáztak a zsidók vasárnaponként. Karcagon a háború után megcsappant a zsidó lélekszám, valami négyszáznegyven-valahányra az eredetileg hétszáz-valahányas kiléből [hitközség], a teljes lélekszámból. Kétszáz-háromszáz zsidó mindenképpen visszajött [A népszámlálási adatok szerint Karcagon 1941-ben 778 zsidó élt. 461-en váltak a holokauszt áldozatává. – A szerk.]. Tulajdonképpen számon tartható volt, hogy van valami zsidó közösség. Emlékszem a hitközségi elnökre, egy Fodor László nevezetű, rendkívül elegáns úr volt, aki

anyámmal is nagyon szívélyes kapcsolatban volt. Anyám manikűrözte őt. Télen is félcipőben járt, és kamásnija volt. Sose tudtam elképzelni, ezt hogy kell felvenni. Valamilyen madzaggal deréktájban van rögzítve? Mint valami haskötő, valami ilyesféle [Kamásni – az alsó lábszárat fedő, posztóból, bőrből vagy vászonból készült, oldalt gombolódó harisnya, amely túlnyúlva a nadrágszáron, ráborul a félcipőre. A 17. században jelent meg Franciaországban. Öltönyhöz természetesen a nadrágszár alatt viselték. – A szerk.]. Egyedül a mikve, a rituális fürdő, az biztos, hogy nem működött, de az épülete megvolt. Ez egy összkomfortos zsidó gettó volt tulajdonképpen, amelyiknek nem voltak körülkerített határai.

Furcsa módon, nem az Árvaházban volt a bár micvóm, hanem otthon, Karcagon. Ezt a nagyszüleim meg az anyám szorgalmazta. Nagyon szép volt. Megtanultam a brohot [lásd: áldások], hétfőn azt mondta a nagypapa, hogy szombaton bár micvó lesz. Anyám kifejtette-mosta a ruhámat. Öltöny volt rajtam, térdig érő rövidnadrág meg szandál meg hosszú szárú fehér zokni. Biztos hibátlanul zajlott, nem tudok részleteket, hogy mennyire férfinek éreztem magamat a következő pillanatban.

A nyomdát még a nagyapám idejében államosították [lásd: államosítás Magyarországon]. Megjelent a Czinege Lajos [Czinege Lajos (Karcag, 1924 – Budapest, 1998) – mezőgazdasági munkás, kovácssegéd, 1947-től az MKP-ban, ill. az MDP-ben töltött be különböző tisztségeket, 1960-tól 1984-ig honvédelmi miniszter, 1984-től 1987-ig miniszterelnök-helyettes volt. – A szerk.], a városi párttitkár, kihordatta az öntöttvas gépeket az udvarra, és nagykalapáccsal szétverette mindet. Úgy emlékszem, hogy jelen voltam gyerekként. Ha megfeszülök, se mondok mást, hogy úgy emlékszem, jelen voltam. Nagyon kevésbé vagyok vizuális típus, de ez a kép annyira belém vésődött, látom ezt a képet: volt kút a nyomda udvarán, a ház udvarán, és ott állt mellette a nagyapám, és én ezt úgy őrzöm az emlékezetemben, és úgy mesélem harminc éve, hogy egyszerre ott fehéredett meg a haja. Ahogy Vörösmarty írja: egyszerre őszült meg. Nem vették fel könyvkötőnek sem a saját nyomdájába. Teljesen haszontalanul élt, ő, aki egész életében munkához szokott. Kicsi, szorgalmas ember volt. Meg hitközségi előjáró is volt, az se működött már a háború után. Élete vége felé kicsit belefáradt a vallásba, de azért nem gondolnám, hogy titokban sült kolbászt evett valamelyik hentesüzletben. Nagyon jámbor ember volt, nyilván ez adott tartalmat az ő életének. De sose fogalmazta meg, hogy ő küldetéses ember. Az öreg 1957-ben ment el Magyarországról Izraelbe, ott volt még egy keveset Izraelben, aztán meghalt. Kevéssel azelőtt, 1955–1956-ban halhatott meg a nagymama. Az öreg akkor teljesen szétesett. Olyan mértékben együgyű ember volt a szó igazi értelmében, hogyha dolgozhatott volna, akkor még mindig élne. Számára a munka olyan fontos volt, mint a család. Ha se ez, se az nincs meg, akkor már nem érdemes élni.

A nyomda azután mindig valami Szolnok megyei, nem tudom, milyen Nyomdaipari Vállalathoz tartozott hivatalosan, aminek csomó kicsi nyomdája volt megyeszerte. Sokáig a nagyapa egykori munkása, egy gépmestere volt a vezetője, kettő is egymás után. Egyik a Siklósi Bandi volt, a másik a Petyus Imre, kitűnő emberek voltak. És volt két nő, az egyiket Marikának hívták, aki valami egészen valószínűtlen kort élt meg, és mindig ott hajtogatott ezt-azt-amazt a nyomdában. Hozzájuk boldogító volt visszamenni. Ők is mindig nagyon örültek, mert szerettek engem. A rendszerváltást követően, amikor Boros Péter a rövid regnálása alatt azt mondta, hogy a régi rendszerekre emlékeztető utcaneveket változtassák meg, akkor Karcagon húsz utcanevet megváltoztattak, és így lett a Medgyes utcából – a tudtom nélkül – Kertész József utca, a nagyapám után.

Én 1955-ben érettségiztem. Borzasztóan riadt állapot volt, hogy itt a nagy bűdös élet, mit kéne csinálni? Felekezeti iskolából nem vesznek fel senkit egyetemre. Vidékre kell jelentkezni. Nem volt semmi különösebb érdeklődésem, mindenből jó voltam, legkevésbé semmiből se! Ez az eminens tanulók nagy átka, hogy ezek magolósok. Azért az persze nem voltam, legalábbis szeretném remélni. Veszprémbe jelentkeztem vegyésznek, felvettek. Jártam három szemesztert, nők, pénz, pia... 510 forint volt az ösztöndíjam, plusz kollégium, menza. Valami iszonyatos pénz volt abban az időben. De aztán elég hamar rájöttem, hogy ezt nem fogja a késem! Jóllehet elég ügyesen vizsgáztattam. Megtanultam bizonyos technikákat, megtaláltam a megjelölt tételeket. Az egyetemről vonultunk be nyári táborozásra Jutasra, az altisztképzőbe, ez egy, a koncentrációs táborokra emlékeztető hely volt. Egy sátorban négy vaságyon nyolcan, gázálcban aludtunk, és ráadásul a századparancsnokunkat Kertész Péternek hívták! Mikor leszereltünk, nyolcan próbáltuk megkergetni és megfogni, és nem tudtuk. Olyan gyors volt. Ott kiderült, hogy lett egy vizes mellhártyagyulladásom, és ebből kifolyólag tébécés lettem. Ez a másik olyan történés, ami alapvetően meghatározta az életemet.

Tulajdonképpen én folyamatosan zsidó voltam a magam módján, de különösen akkor, amikor valamilyen helyzetbe kerültem. Tehát, hogy lezsidóztak: a környezetemben volt valami, amire nem volt megfelelő válasz, ilyen számos történet volt. Veszprémi egyetemista koromban volt egy nagyon jó barátom, ő elvégezte az egyetemet. Én leveleztem egy korombeli tánciskolás lánnyal, aki virágokat rajzolt mindig a levélre. Aztán egyszer megszűnt a levelezés, mert a nagyanya elmondta neki, hogy ő lánykorában zsidókhoz járt cselédnek, és azok csak a nem saját felekezetű lányokban tesznek kárt stb., stb. Amikor megszűnt a levelezés ezzel a lánnyal, azt láttam, hogy a barátom ugyanolyan borítékban, ugyanolyan szagú, ugyanolyan felvirágozott levelet kap. Egymásra találtak. Egy másik történet: az egyetemen engem Kohnnak hívtak, egy másik fiút Fülesnek, egy harmadikat pedig Májasnak. Amikor a marxizmusból a nemzet kritériumait tanították, akkor hosszan magyarázta egy pasi, hogy a zsidóság az miért nem nemzet! Mert akkor még nem volt ország, nincs körülhatárolt területe, mert nincsenek gazdasági kapcsolatai más országokkal. Ez az 1955-56-os év telén lehetett, amikor elsős vegyészhallgató voltam. Miután engem Kohnnak becéztek, mindenki tudta azt, hogy én zsidó vagyok. És pontosan tudtam, hogy megszólítottak. A szemináriumon elmondtam, hogy ti most haifai narancsot esztek, és hogy Izrael állam előbb lett az ENSZ tagja, mint Magyarország [Arról nincs információnk, hogy korábban hoztak-e be nagyobb mennyiségben déligyümölcsöt, azt viszont lehet tudni, hogy 1957 karácsonyán volt az üzletekben narancs, banán, mandarin és datolya. – A szerk]. Miközben büszkék vagyunk a Tihanyi apátság alapítólevelére, amiből egy átlag magyar egy szót se ért, azon közben a zsidók, az időszámítás előtt nem tudom én, hány ezer évvel már tonnaszámba olyan irományokat kerítettek elő, amelyeket egy átlag héber el tud olvasni, mint például a Holt-tengeri tekercsek, amikről a Scheiber beszélt nekem [Holt-tengeri tekercsek – a Kumránnál lévő barlangokból előkerült héber, arámi és görög nyelvű kéziratok és töredékek az i. e. 3. évszázad és i. u. 70 közötti időszakból. A kéziratok között szerepel a héber Biblia valamennyi könyve Eszter könyvének kivételével. – A szerk.]. Ennyit tudtam, slussz-passz. Tudtam, hogy hülyeséget beszél, miközben tudtam azt, hogy szegény azt tanítja, amit kell neki. De ezek a tanok termékeny talajra hulltak...

Veszprémbe volt hitközség, de ezt csak utólag tudtam meg a Schweitzertől, aki veszprémi születésű, a nagyapja ott volt rabbi. De nekem erről akkor gőzöm nem volt.

1956 októberében [lásd: 1956-os forradalom] vizes mellhártyagyulladásal feküdtem a veszprémi kórházban. A szovjetek céllövő versenyt tartottak, és az egyik célpont a kórház közvetlen szomszédságában lévő katolikus templom tornya volt, bizonyos belövések a kórházat is érték. A kórházat evakuálták a balatonfüredi szív-kórházba, ahonnan én megszöktem, és kalandos úton hazamentem Karcagra, anyámhoz. Majd feljöttem Pestre, és Gyurival, az unokaöcsémrel jártuk borzongva az akkor még ellenforradalom, most már forradalom pesti utcáit, a klórmésszel vagy oltott mésszel leöntött holttesteken borzongva az Üllői úton meg különböző helyeken.

A Gyuri még 1956 végén kiment Izraelbe, a szülei 1957-ben. A szülei legálisan. A Gyuri története a zsidóság szempontjából is borzasztó. Izraelben túl akart lenni a katonaságon, amitől fizikailag irtózott, és bevonult katonának tizenhét-tizenkilenc évesen. Állítólag olyan atrocitásoknak volt kitéve – a vaságyat a hátára kötötték, és azzal kellett a körletben rohángálnia –, hogy átszökött izraeli katonai egyenruhában Libanonba. Akkor rögtön elfogták! Később az apja tanácsára, aki egyébként már utána ment, visszajött Izraelbe, de még a fogságban Libanonból mindenáron vissza akart jönni Magyarországra. Különböző embereket megkérdeztek, hogy mi történik Magyarországon. A házuk házmestere azt mondta, hogy ő látta 1956-ban az inkriminált időben a fiatalurat fegyverrel a kezében. Ennek a hiteles története az, hogy a Madách-gimnáziumból, ahova járt, a szertárból egy ilyen középkori pistolt hazavitt szidolozás végett. Magyarországra tehát nem jöhetett vissza. Apja tanácsára visszatért Izraelbe, ott lefogták. Első fokon kétféle ítéletet halálra ítélték, mert ott az angolszász büntetés érvényesül. Másodfokon kétszer öt évet kapott, ami azt jelenti, hogy egyszer öt évet kellett leülnie. Azt hiszem, három év után szabadult, a börtönben tökéletesen megtanult angolul. Született három gyönyörű fia, akik lehet, sose tudták meg, hogy az apjuk úgymond hazaáruló volt. Fölhagyott minden egzisztenciával, elment egy kibucba, ott csinált egy nyomdát. Tulajdonképpen ő vitte tovább a nagyapánk mesterségét. Ő szerkesztette a kibucújságot, miközben leírta a kibuc mindennapi életét. Egyedül neki nem volt fegyvere a kibuclakók közül. De az egyik legbölcsebb ember volt, akit szerettek, tiszteltek. Úgy volt, hogy hazalátogat, hitegetett mindig. De aztán kihátrált belőle. Aztán én szántam rá magam, aki gyakorlatilag még sehol sem voltam a világban. Baromian szorongtam. Nagy kaland volt, Bukaresten keresztül Tarom géppel elmenni Izraelbe, és megérkeztem. Borzasztóan izgultam, mert nem tudok nyelvet beszélni, meg hogy kell viselkedni? És akkor jött egy kopasz, szemüveges fiú, az volt a Gyuri, és azt mondta, hogy Peti, szalonnát hoztál? Kint voltam három hetet, és abból két hetet nagyon keményen dolgoztam. Akkor én már Magyar Nemzetes voltam, újságíró. A Gyuri vitt mindenhol, végigautóztuk egész Izraelt. Abban az időben érkezett meg a Ivan Demjanyuk, a treblinkai hóhér, akit később futni hagytak, mert nem bizonyosodott be száz százalékig, hogy ő az, akivel azonosítani akarják. Százával zokogtak a jeruzsálemi bíróságon. Elmentünk egy napilap, a „Maariv” szerkesztőségébe, és Gyuri kikérte az összes lapot, attól a pillanattól kezdve, hogy azt az embert Amerikában gépre rakták, egészen az előző napig. Mindent lefordított, és kiírt nekem. Akkor találkoztam a Kraus Dáviddal, aki akkor Izrael rendőrfőnöke volt, és később Izrael első magyarországi nagykövete lett a hosszú szilencium után [Magyarországnak 1967–1989 között nem volt diplomáciai kapcsolata Izraellel. – A szerk.]. Én csináltam vele az első interjút a „Népszabadság”-nál, meg az utolsó interjút is, amikor elment, azt már a „Magyar Hírlap”-nál. Egyszer később a Gyuri is hazajött. Pesten volt két napig, megfulladt majdnem, vissza akart menni. Szereztem egy autót – ő kiválóan vezetett –, és lementünk az Alföldre. Elmentünk Karcagra, végigsétáltunk a Kertész József utcán, akkorra már a Piac tér felőli utcanévtáblát, ami három méter magasan volt, leverték. Visszarakattuk. Elmentünk Berekfürdőre, elmentünk oda is, ahova őket

kitelepítették. Megtalálta azt a házat, ahová beszállásolták őket, és volt ott egy valószínűtlenül öreg néni, én nem mentem be a kapun, ő ment oda a hosszú udvaron át, odament hozzá. Gyuri, akinek nagy szőke fürtjei voltak gyerekkorában, és egy kopasz, szemüveges izraeliként jelent meg, azzal jött ki, hogy megismerte őt a néni!... A Gyuri iszonyatosan kötődött a magyar nyelvhez. Olvasott is kint rendszeresen, de hát miután ott voltak a gyerekei, örökre elveszítette ezt a lehetőségét. Mikor hazajött nagy sokára, tele volt lelkesedéssel, hogy lehetne az ő kibucukban gyártott csöpgöttető berendezéseiket az elhagyott magyar majorokban, földeken honosítani. Nagyon rossz verseket írt magyarul, ezeket nem tudtam elhelyezni. Haragudott is rám emiatt. Egyszer híre jött, hogy főbe lőtte magát a déli órákban a kibuc főterén. Többször folyamodtam a feleségéhez, aki egy szábre, tehát bennszülött, lengyel szülők lánya, hogy a Gyuri írásos hagyatékát – ez egy elég tekintélyes anyag lehet – küldje haza, és én ezt valamilyen módon rendezném. De mintha olyan érzése lenne, hogy én belejátszottam a férje halálába azzal, hogy ezt a nosztalgiát ébren tartottam benne. A magyarsághoz, a magyar nyelvhez való kötődését. Úgyhogy ez egy nagyon szomorú történet. A Gyuri számomra egy kulcsfigura, az életemben.

Mikor Gyuri kiment Izraelbe, utána állandóan leveleztünk. Őrzöm a leveleit, mikor tébécés voltam, és a Korányi Szanatóriumban feküdtem, akkor oda címezte közvetlenül. Valószínűleg figyelték a levelezésünket. De én olyan politikai analfabéta voltam nagyon sokáig, és annyira nem hallottam ilyesmikről, meg nem figyeltem, hogy tulajdonképpen sose vettem észre, ha esetleg valami ilyesmi megtörténhetett. Ez engem nem érdekelt. Nem kódoltam soha, nem manipuláltam helyzeteket, szövegeket. Egyszerűen azért, mert apolitikus voltam. Persze rengeteg ilyen történetet hallottam arról, hogy itt milyen technikák voltak. De én ezzel annak idején így soha nem szembesültem. Tőlem a bűdös életben ilyesmit nem kértek. Nem kértek számon. De pontosan tudom – utólag –, hogy például a Beer Iván barátom az ilyen koncepciók ügyéből kifolyólag x évet ült. □ Beer Iván (sz. 1942) – az Országos Rabbiképző Intézetben végzett. 1970-ben cionista jellegű államellenes izgatás vádjával 16 hónapra ítélték. A MAZSIHISZ elnökhelyettese volt (1990–1995), a Magyarországi Holocaust Emlékalapítvány elnöke. – A szerk. □ Vagy a Tímár Gyuri, őt is egy ilyen koncepciók perben ültették le □ Tímár György (sz. 1937), ügyvéd. 1965-ben izgatás vádjával öt év börtönbüntetésre ítélték, szabadulása után segédmunkásként dolgozott. 1989-ben rehabilitálták. A rendszerváltás után országgyűlési képviselő, a Holocaust Magyarországi Áldozatai Szövetségének elnöke (1991–1995), a MAZSIHISZ és a BZSH elöljárója (1991–1993). – A szerk. □

Megszakításokkal harminchat hónapot töltöttem Budakeszin a Korányi Tüdőszanatóriumban. Ha benőtt a fejem lágya, az ott történt. Kétszer nősültem onnan. Visszamentem az egyetemre, de tudtam, hogy azt nem akarom csinálni. És a későbbiekben is, ha bármilyen nyomorúságom, bajom volt, akkor bementem a szanatóriumba. Mindig valahogy el tudtam intézni, nem kellett beutaló sem, bementem. Közben, mikor az egyetemet abbahagytam, akkor elvégeztem egy gyorstalpaló színjászó-rendezői tanfolyamot. Sümegen lettem művészeti előadó a községi kultúrházban. Aztán kiderült, megengedtem, hogy a fiatalok kártyázzanak, és ezért kirúgtak, azelőtt a kutya se járt a kultúrházba. Rendeztem is a helyi színházcsoporthoz. Nagyon mulatságos idő volt. Ott nagyon sok komám, barátom lett hirtelen.

Az első feleségem egy szombathelyi újságíró volt. Ennek még valamikor a 1960-as években kellett lennie. Vele együtt voltam ezen a színjászó-rendezői gyorstalpaló tanfolyamon. Volt egy ilyen intézet, hogy Országos Népművelési Intézet [„Csak” Népművelési Intézet. – A szerk.]. Valahogy én ide kerültem, és utána elvettem ezt a kedves lányt. Úgy vettem el, hogy ő engem

valamilyen állással hitegetett Szombathelyen, hogy hagyjak fel ezzel a léha életformával, hogy nem tudom, hol alszom, meg nem tudom, hol fogok dolgozni. Lementem, és a dologból nem lett semmi. Szombathelyen mint befolyásos kulturális újságíró, a „Vas Népe” munkatársa beprotezsált engem a megyei elnöknél, azzal, hogy én alkalmas lennék az alakuló megyei idegenforgalmi hivatal vezetésére. Bementem a pasihoz, végignézett rajtam, egy-két percre ott voltam, aztán azt mondta, hogy hát akkor majd értesíteni fogjuk. Egy hülígán, aki akkor voltam, nem volt visszafelé útiköltségem... Éva nagyon aranyos lány volt, szép énekhanggal, mikor összejöttek a szerkesztőség munkatársai kék ingben, piros nyakkendőben, én abban, ami volt: fekete ing, akármilyen, ittak és akkor azt mondták az Évának, hogy Éva énekelj azt, hogy Hülígánok, hülígánok, de szép fiúk vagytok! Volt egy ilyen nóta. Nem rúghattam seggbe őket, mert az a feleségemnek nem tett volna jót. A Faluszínházzal jártam vidékre mindenhol, a társaságból ketten kalábereztek, márpedig ahhoz legalább három ember kell [Állami Faluszínház – 1951-ben hozták létre azzal a céllal, hogy a vidéki színházak tájékoztatóiból kimaradó településeken előadásokat tartsanak (kezdetben esztrádműsorok, később színművek szerepeltek repertoárjában). Az első előadást 1951. augusztus 20-án tartották (ekkor még:) Dunapentelén. A színház neve 1954-től megszűnéséig, 1978-ig Állami Déryné Színház. A színháznak megindulásától tagja, 1957-től 1965-ig (haláláig) igazgatója volt Ascher Oszkár. – A szerk.]. Megtudták, hogy tudok kaláberezni, hát bevettek maguk közé. A kaláberezés az az alsós, egy magyar kártyajáték, ami kulturált kártyajáték. Ultizni bárki megtanulhat húsz perc alatt úgy, hogy x összeget elveszítsen. De kaláberezni, az egy játék. A nagyapámék azt játszottak. Az egyik bemondás, hogy bemondom a családot, a nagyapám mindig úgy mondta: „Bemondom a kedves családomat!” Azt jelenti, hogy az aduból a Dámát, Királyt, Ászt hazaviszi. Az öreggel én nem kártyáztam, de úgy tanultam meg, hogy ültem, és órákon keresztül néztem, kibiceltem. Az egyetemen pedig bridzseltünk. Megtanultam bridzselni is. Tarokkozni sose tarokkoztam, mert a közelemben nem játszottak... És aztán végül elváltam az első feleségemtől annak rendje-módja szerint. Nagyon kevés ideig tartott, néhány hónapot. Egyébként, amikor a válóper beadtam, akkor kirúgták a szerkesztőségből. A válóperre nagyon rossz állapotban, teljesen összetörve jöttem. Mindent magamra vállaltam, nagy disznó voltam, csak éppen azt nem mondtam, hogy vertem is! De megadtam a módját, mert repülővel mentem le Szombathelyre. Akkor volt belföldi légi közlekedés, az 1960-as években [1968 körül szűntek meg a belföldi légi járatok. – A szerk.].

Mikor visszakerültem Pestre, volt minden az ágyrajárástól az albérletig. Az egyik unokanővéremnél a konyhában, a konyhaszekrény mögött egy vaságyon háltam, aztán ugyanabban a házban egy emelettel lejjebb, harmadmagammal voltam albérlő egy öreg néninél. Ott volt egy nagyon aranyos fiú Szombathelyről, az anyja mindig hozott fel egy hátizsák kaját, befőttet, mindenfélét. És amikor a házinéni lefeküdt, kimentünk és dőzsöltünk, befűtöttünk a gázzal, amit ő nem engedett. Én azóta magostul eszem a meggyet, mert az úgy laktatóbb. Már rég ki kellett volna, hogy lyukadjon a gyomrom, de az még nem ment tönkre.

Itt [Magyarországon a 1960-as években. – A szerk.] a közveszélyes munkakerülés elől kellett menekülni [Közveszélyes munkakerülőnek (kmk) számított, és két évig terjedő szabadságvesztéssel volt büntethető az 1962. évi 8. törvényerejű rendelet értelmében minden olyan munkaképes (16–55 éves) magyar lakos, aki munkakerülő életmódot folytatott, vagyis nem volt bejegyzett munkahelye a munkakönyvében. – A szerk.] Mindenfélét csináltam. A könyvkereskedő vállalat raktárában dolgoztam, könyvesboltokban dolgoztam. Képcsarnoknál

képügynök voltam. Olyan kunsztokat kellett csinálni, hogy Csepelre kellett kivinni egy ilyen kollekciót, és becsengetni valami háromkutyás házba, ahol az egy szem szegény asszony palacsintát süt, és x kiváló művésznek a grafikáit ajánlani. Három-négy nap után elszégyelltem magamat, és abbahagytam. Mindenfélét csináltam. Olyan munkákat kerestem, ahol nem kell ott lenni, tehát anyagbeszerző, ügynök, nem tudom, még mit. És közben verseket írtam, és sajnáltam magam. Évtizedek teltek el így. És aztán 1972-ben megjelent egy posztumusz – költészetem halála utáni – verseskötetem a Szépirodalmi Kiadónál, tulajdonképpen ma is vállalható. Az a címe, hogy Hangulatjelentés. Kőszeg Feri [Kőszeg Ferenc (sz. 1939) – a Szépirodalmi Kiadó (1963-tól), ill. az Európa Könyvkiadó (1975-től) munkatársa, 1981-től a „Beszélő” munkatársa, az egykori SZETA munkatársa. – A szerk.] volt a lektorom. Nemrég találkoztam vele, és odaadta a lektori jelentést, ami szigorúan titkos és bizalmas.

Én kapcsolatban voltam a zsidósággal, amikor így hányódtam, és egyik napról a másikra éltem, akkor azért később kiderült, hogy Scheiber egyszer egy péntek esti kiduskor azt mondta a Benedek István Gábornak, hogy „Nem tudnál ennek a szegény Kertésznek segíteni? Te egy befolyásos zszurnaliszta vagy” [Benedek István Gábor (sz. 1937) – újságíró, író, Scheiber Sándor növendéke volt az ORI szemináriumában. 1998-tól a „Remény” főszerkesztője. – A szerk.]. Azt mondta neki a BIG, hogy professzor úr, bármit kérjen, csak ezt ne! Később megkérdeztem, hogy „Miért mondtad ezt a Sanyinak?”. Azt mondta, „Azért, mert te költő voltál, és ahhoz ez az életforma tartozik hozzá!”. Úgyhogy még várunk harminc évet, hogy megmondja az igazat. Akkor meg fogom őt kérdezni megint!

Az igazság az, hogy amikor Pesten ilyen csőlakó voltam, akkor gyakran beszöktem éjszakánként aludni a Rabbiképzőbe. Később kiderült, a Scheiber tudott róla. És nem tette szóvá. A Rabbiképző templomának a gondnoka, a Spitzer mindig sadhenolt nekem valamilyen uzsonnát, ilyen csúnya, kövér zsidó lányoknál. Amire én rendszeresen el is jártam. De akkor éppen nős voltam, csak már nem éltem együtt, úgyhogy partiképtelen voltam, és amikor elváltam az újságíró feleségemtől Szombathelyen, akkor elvettem gyámhatósági engedéllyel egy Judit nevű lányt, aki a zsidó gimnáziumba járt. Másodikos volt, és a Scheiber esketett minket a Rabbiképző templomában. Amikor elváltam tőle, már együtt laktam egy gyógytornász lánnyal, akit később nőül is vettem. De nem született gyerekünk, és végül is elváltam tőle. Ha szomorú voltam, mindig bementem a Korányi Szanatóriumba. Egyszer egy ilyen alkalommal ismertem meg Kertész Erzsébetet, aki a gyerekeim anyja. Behívatta a főorvos, és odaadott neki egy antológiát, amiben benne voltam. Azt mondta neki: „Erzsébet, olvassa el ezt, és gondolja meg, hogy hozzámegy-e a Kertészhez feleségül.” Ez azóta tart. Én akkor Shell-kutas voltam egy barátom révén, mert volt egy hét négyzetméteres lakásom a Pannónia utcában, ahova minden barátom az aktuális szíve hölgyeit odahordozhatta. Az egyikük ilyen potentát volt az egyik benzinkutat üzemeltető cégnél, a Shell-Interagnál. Hálául odavett engem benzinkutasnak. Azt se tudtam, hogy kell egy tanksapkát kinyitni. Több kocsit megfürdetttem. Végül is szépen kerestem. Abban az évben jelent meg a verseskötetem. És volt egy fogadalmam, hogy addig csinálom, míg a gyerek megszületik. Már gazdag ember lennék, ha még két-három évet ráhúzok, mert akkor tudtam is, hogy lehet igazán pénzt keresni.

A feleségeim közül édesanyám csak egyet ismert személyesen. A szombathelyi esküvőn nem volt. Azt levélben tudta meg tőlem. A pesti egyházi esküvőn, a Rabbiképzőben ott volt, és sírt nagyon. Aztán közvetlen azelőtt halt meg az Amerikai úti Zsidó Kórházban, amikor elvettem azt a

gyógytornásznőt. Még a posztumusz verseskötetem megjelenését sem élte meg, két antológiát igen, azt dedikáltam is neki, a hagyatékában megmaradt. Amikor 1971-ben meghalt, két óra alatt kiárusítottam a hagyatékát, mert át kellett adnom üresen a lakást a tanácsnak. És aztán megfizettük a bátyámmal a bevételt. Még mondta is valaki, hogy milyen hülye vagyok, mert olcsón adtam ezt-azt-amazt. Persze nem kifejezetten üzleti vállalkozás volt ez akkor. Anyámnak volt két nagy szekrénye. Akasztós meg berakós szekrény, amit a háború után én úgy neveztem, hogy ez volt anyám múzeuma. Rendkívül pedáns asszony volt, és kevéssel a halála előtt még voltak a deportációból ilyen kilyukadt selyemharisnyába becsomagolt cipői. Megmaradtak neki. Anyám mindenféle csomagokat kapott a Jointtól. És ezeket megőrizte. A bátyám, mikor már végzett gyógyszerész volt – mert én léhűtő voltam, és egyik napról a másikra éltem –, akkor minden hónapban küldött kétszáz forintot. Mikor anyám meghalt, találtam egy füzetet, az volt ráírva, hogy „Miki pénze 1962. január 200, február 200”. Egészen a haláláig, 1971-ig. Ez mind benne volt egy takarékbetétkönyvben, érintetlenül, hozzá se nyúlt. Gyönyörű nő volt. Sose ment férjhez, meg se fordult a fejében. Belejátszott az, hogy tiltakoztunk, mi, gyerekek, vártuk vissza apánkat. Férjhez kellett volna mennie! Kevéssel a halála előtt lefényképezte magát. Korabeli kosztüm volt rajta, és nekem egy ilyen jampec nyakkendőm. Valami elmondhatatlanul elhasznált, szomorú-fáradt volt az arca. Itt halt meg, Pesten a Zsidó Kórházban. Én naponta látogattam, és a bátyám egyszer feljött Balassagyarmatról, bementünk, a portás furcsán viselkedett velünk. Mikor bementünk a kórterembe, akkor a vele szemben lévő ágyra vetettünk először pillantást, ahol az ágy végében ült egy néni, és imádkozott. Akkor néztünk oda az anyám ágyához. Akkor már le volt húzva. A Scheiber Sándor temette. Arra tekintettel, hogy ő egy nagyasszony, mert a Scheiber Sándor kiadványai a háború után is a Kertész nyomdában készültek. A Hevra Kadisánál eligazítottak, hogy valahol a Lipótvárosban kell venni ezeket a halotti ruhákat [lásd: holttest előkészítése a temetésre], és én vittem ki a halottasházba. És amikor átadtam annak az öltöztető asszonynak, azt mondta, hogy biztos nagyasszony volt a megboldogult, ha a professzor úr temeti. Na most ha én ezért a Scheibernek pénzt ajánlottam volna, akkor soha nem fogadta volna a köszönésemet... Ott aztán valahogy betévedtem abba a terembe, ahol a hullák voltak. Fölhajtottam egy ilyen lepedőt, és alatta az anyám lába volt. Ami valami elmondhatatlanul fiatal maradt. Gyakorlatilag ő sehol se járt. A deportáláson kívül alig hagyta el a falu határát. És mégis elfogyott az élete ebben a folytonos várakozásban... Anyám a deportálásban fantasztikus volt, ott olyan mértékben vigyázott, óvott minket, hogy nehogy bajunk essék. Például – sose értem, ez hogy történt – Mikinek valamilyen betegsége volt, és bevitték Bécsbe, a kórházba. És mi anyámmal meglátogathattuk. El nem mondom, hogy mentünk be. De ott voltunk, és már megtaláltuk a szobát, ahol a Miki feküdt, és ahol voltak más, odavalósi gyerekek. Éppen légiriadó volt, és berohantak mindenféle osztrák szülők, és levitték a gyereket az óvóhelyre. Mi ott álltunk anyánkkal, szirénáztak, lőttek, vagy mit tudom én, mit csináltak, és anyám próbált a testével védeni minket...

Később meghalt anyám nővére is. Tulajdonképpen nem maradt senki rokonom Karcagon. Esetlegesek voltak a hazameneteleim. Erre egy izraeli borzasztóan ügyelne, hogy ilyesmit kiejtsen a száján, hogy – hazamegy! Sose sikerült Karcagon iskolába járnom. Egy időben furcsa módon úgy alakult, hogy mégis karcagi gimnazista lettem... Én nagyon nem szerettem a zsidó gimnáziumi érettségi találkozókat. Mert mindig beültünk valami jobb étterembe, megjöttek Amerikából, Izraelből, mit tudom én, honnan a doktor urak meg akárkik, ettek valamit, inni még véletlenül se ittak, és este kilenckor asztalt bontottak. Nem is beszélgettünk. Volt, hogy valamelyiknek a felesége jött el, és az többet tudott az osztályunkról, mint én. Na most ezt én nem szeretem! Valaki

kitalálta Karcagon, hogy én jártam velük a gimnáziumba. Akik közül gyerekkoromból voltak ismerőseim, akik később barátaim lettek. És egy idő óta rendszeresen járok a karcagi érettségi találkozókra, és már van olyan öregasszony, aki megesküszik rá, hogy én mind a négy évet velük jártam. Ezek nagyon kellemesek, ilyenkor birkát főznek, ami nagyon finom étel, és azon a vidéken különösen értik az elkészítését. Egyszer egy hortobágyi juhással készítettem riportot a „Magyar Nemzet”-nek, és megkérdeztem, hogy készítik el a juhtestet. Azt mondta, jól figyeljen, fiam! – Éppen egy sündisznót sütött. – Azt mondja, télen nyáron félmeztelenül. Úgyhogy már tudom, hogy kell. Az a lényeg, hogy mindent beleraknak, amit pusztai körülmények között lehet, ott meg csak kétféle fűszer van: só meg legfeljebb paprika. Más nincs.

1972-ben megjelent a verseskötetem, meg megjelent valamivel előbb a „Költők egymás közt” [Szépirodalmi Kiadó, 1969] című nagyon válogatott antológia, amelyben a legnagyobb kortárs költők írtak mindenkinek előszót, tehát a Weöres Sándortól Vas Istvánon át. Hozzám a Kormos Pista [Kormos István, 1923–1977] írt. A Szabad Európában volt egy műsor, amelyben valaki azt mondta, hogy a háború után én vagyok az egyetlen zsidó költő. Ettől a Mezei András megörült [Mezei András (sz. 1930) – költő, író, újságíró, a Magyar-Izraeli Baráti Társaság ügyvezető elnöke. – A szerk.] Ilyen esetleges volt a kapcsolatam a zsidósággal, miközben fokozatosan felejtettem ivritül, amit még gyerekkoromban tanultam a Tarbutban. Olvasni pontozatlanul most is tudok.

1972-ben a Scheibernek is adtam a kötetemből. Az egyik ilyen péntek esti kiduskor el is élcelődött rajta, hogy hát lám, mi mindenből lett költészet. Ez teljesen autentikus volt attól, aki Arany Jánoson nevelkedett, és az egyik legavatottabb szakértője volt – az nem semmi, hogy valaki rabbi és Arany János-tudós is egyszerre. Azt hiszem, az az egysoros volt, amit ő idézett, hogy – Hallatok magamról, zörög a bőrkabátom! Ez egy politikai vers volt annak idején. Egy bibliográfiájában, ahol a háború utáni kortárs költőket gyűjtötte egybe címszavak alapján, abból az aspektusból, hogy a Bibliát, az Ószövetséget miként idézik, ott is, azt hiszem, egy Jezsaiásra utaló sort idézett tőlem. Később a „Budapest” című folyóiratban [A főváros történelmi, várospolitikai és kulturális folyóirata 1966 és 1988 között. – A szerk.] csináltam vele egy interjút, amikor már magabiztosabb zsurnaliszta voltam. Számomra ez egy nagyon fontos interjú, amiben többek között elmesélte a Holt-tengeri tekercsekkel kapcsolatos kutatásait.

Miközben tudtam ezekről a péntek esti kidusokról, igazából nem sokszor voltam ott. Azt sem tudom megmondani, kik voltak ott. Ez az istentisztelet után volt, a Rabbiképző templomában zajlott istentisztelet után. Át kellett menni a József körúti udvarra, ott volt a menza. Ahol is vacsora volt, és utána ott együtt maradtak a vacsora résztvevői, és beszélgettek. Én csak ezt a hőskort mondom. De hogy ez mikor volt, a franc tudja. Én 1955-ben érettségiztem, aztán nagyon sokáig nem fordultam elő ilyen körökben. Először a Richtmann Mózes viccelődött, aki egy fantasztikus professzora volt a Rabbiképzőnek, mint ahogy számos fantasztikus professzora volt. Aztán fönt a díszteremben, a könyvtárban folytatódott, ahol a nagy rabbiknak a portréi vannak a bejárattal szembeni falon. Ezt már a Scheiber Sándor celebrálta. Ő és a későbbiekben Schweitzer is. Ez az utóbbi időszakra vonatkozik, egészen az elmúlt évekig, az ő nyugdíjaztatásáig. Scheiber is és Schweitzer is mindig hívtak vendégeket. Tehát nem sajátították ki a szereplés lehetőségét. Valamilyen prominens, Magyarországról elszármazott zsidót, aki éppen itt járt, vagy pedig valakit, aki amúgy is szívesen ment volna ezekre a kidusokra. A rituáléhoz tartozott, hogy a Scheiber szegte meg a kalácsot, és ő maga tört le mindenkinek egy darabkát, körbejárta az egyre népesebb gyülekezetet. Ennek kapcsán utólag mindenki elmondhatja, hogy ilyen formán személyes

kapcsolatba került Scheiber Sándorral. Egyetlenegy valakit nem tudnék megnevezni, hogy kik voltak a Scheibernek a vendégei. Kétségtelen, hogy így utólag, mindent megszépítve, ez egy nagyon rangos valami volt. Biztos, hogy voltak, akik jelentettek erről is. Következésképp hát a dolog messze fölé nőhet a tényleges rangjának, hogy tudniillik ez egyfajta ilyen illegális akármí volt. De hát ezzel az erővel például betilthatták volna a zsinagógákat is az átkosban, mint ahogy nem tiltották be. Betilthatták volna a rabbiképzést is, mint ahogy nem tiltották be. Ez a zsidóság életében egy olyan kultikus esemény lehetett, mint az Egyetemi Színpad azoknak, akik oda jártak az 1970-es és 1980-as években, és Sándor Gyurinak a rendszert ostromozó élcein derültek jókat [Sándor György (sz. 1938) – író, előadóművész, önmeghatározása szerint 'humoralista'. 1964-ben az Egyetemi Színpadon jelentkezett első estjével. – A szerk.]. Nyilvánvalóan senki sem érezte magát különösebben hősnek vagy bábornak. Scheiber óriási nagy vonzóerőt fejtett ki azért is, mert közvetlen volt, természetes volt, mert magyarul beszélt, magyarul írt. Nem tudok mást mondani, természetesen jó lenne egyszer megírni ennek is a történetét! De ezt megint csak az ott megfordultakkal lehetne, mert erről nem készült jegyzőkönyv, péntek este lévén pláne nem, mert azért a zsidók nagyon látványosan nem szegik meg a törvényeiket.

A sajtóba 1972-ben kerültem. Az Írószövetség levitt egy brigádot, Végh Antal vezetésével Fehérgyarmatra, a tiszai árvízhez [Végh Antal (1933–2000) – író, szociográfus. – A szerk.]. Éjjel-nappal ittak, és másnap nem dolgoztak. Végh Antal állandóan munka után rohant, miközben csak munka volt. Kimosta a víz a vályogházak alól a falakat, és ezeket kellett eltakarítani. Ott ismertem fel először, hogy én fizikailag terhelhetőbb vagyok, mint szellemileg. De amikor újságíró lettem, hamar felismertem, hogy az, amire én szellemileg képes vagyok, az bőségesen elegendő, sőt még sok is! Az, hogy tisztességes igyekeztem lenni, az egy többlet volt, az, hogy nem gyarapodni, meggazdagodni akartam, meg nem tudom, mi a fene. Nem is ismerem ezeket a technikákat.

Az „Ország-Világ”-nál [A Kultúrkapcsolatok Intézetének hetilapja volt 1957 és 1992 között. – A szerk.] voltak barátaim, és oda mindig fel akartak venni: tudták, hogy versíró gyerek vagyok, szegény. Az egyik fiú – ő volt ott a párttitkár – beajánlott a Budapesti Pártbizottságnál. Onnan egyből kiköszvetítettek az „Izzó” újságba, az Egyesült Izzó lapjába [Az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt. Pártbizottságának lapja volt 1951 és 1983 között. – A szerk.]. Ez az árvíz után volt közvetlenül.

Aztán voltam egy „Lobogó” nevű lapnál [A Magyar Honvédelmi Sportszövetség hetilapja volt 1959 és 1979 között. – A szerk.], ahonnan kirúgtak, mert egy, a „Lobogó”-nál nem közölt szociográfiaszerű riportomat megjelentettem a „Képes Hét”-ben. [A Hazafias Népfrent Országos Tanácsának magazinja volt, 1985-től jelent meg. – A szerk.] Már pedig íratlan szabály volt, hogy más lapnál nem lehetett publikálni. Aztán voltam a „Pest megyei Hírlap”-nál [A Magyar Szocialista Munkáspárt Pest Megyei Bizottsága és a Megyei Tanács lapja volt. – A szerk.], onnan is kirúgtak. Én voltam a szentendrei tudósító, kéthetenként szombaton egy kolumna jelent meg. Kijártunk mindig egy hétfői napon Szentendrére meg a járásba, az tizenhárom település, komoly helyi ismeretem volt. Aki előttem csinálta ezt a szentendrei oldalt a „Pest megyei Hírlap”-nál, egyszerűen fölrendelt két-három elvtársat az EMKE-be, és ott megkérdezte, hogy mi a helyzet a járásban. Aztán írt róla egy kolumnát. Én meg végigmentem öt falut. Utána a Hajógyár üzemi lapjánál, a „Hajódaru”-nál voltam, nagyon klassz időszak volt. A Szentiványi Kálmán volt a szerkesztő, egy varázslatos öregúr. Itt lakott Leányfalun, a szomszédban, és ott egyszer adódott egy lehetőség, hogy mehetnék a „Magyar Nemzet”-hez. Kifele kopogtattam az ajtón, mikor először voltam. Aztán valahogy

megkötöttem. Volt egy ilyen sármom eleinte, hogy én láttam munkásembert, de meg is dolgoztam a fizetésért.

1981-től egészen a gyászos sztrájk végéig, 1991. október 10-11-ig dolgoztam ott [1991-ben, a „Magyar Nemzet” privatizációját követően az új tulajdonos nagyszámú dolgozót elbocsátott, majd a lap arculatának és szervezeti struktúrájának jelentős átalakítását tervezte. A tulajdonosnak nem sikerült megegyezni a változásokról a lap munkatársaival, ez vezetett a sztrájkhoz. – A szerk.]. A háború után ez az egyetlen sajtósztrájk volt. Én voltam a bohócsipkás, a szakszervezeti titkár – főmunkatársként. Úgy végződik a Murányi Gábor „Volt egyszer egy Magyar Nemzet?”, Pulitzer-díjjal méltán kitüntetett könyve – tehát amíg én ott ordibáltam, addig ő jegyzetelt –, hogy december elsején Kertész Péter elment a „Népszabadság”-hoz. Ott voltam olyan tizennégy hónapot. Főmunkatárs voltam a publicisztikai rovatban, de igazából nem fogadtak el. Gyanakodtak rám. Nem vettem részt a közös ivászataikon. Ha nem volt dolgom, akkor jöttem haza. Kicsi gyerekem volt. És nem vettem részt a kollektíva életében. Miközben kurva jókat írtam. Eötvös mondta, hogy – új hang! [Eötvös Pál – A Népszabadság főszerkesztője volt 1989–2004 között. – A szerk.] Majd feloszlatta a publicisztika rovatot, amelyben olyan emberek voltak benne, mint Bossányi Katalin, Hovanyecz László, Bodor Pál, Pünkösdi Árpád, Pogonyi Lajos. Végül írtam egy levelet az Eötvösnek, akinek mellettem volt a szobája, amiben az állt: „Köszönöm, hogy életem válságos időszakában befogadtatok. Tedd lehetővé, hogy április elsejétől máshol dolgozhassak!” Ez 1993-ban volt. Teljesen paffok voltak. Nekik még ember nem mondott fel! Átmentem a „Magyar Hírlap”-hoz, ahol több barátom volt. De rendszeresen visszaadtak cikkeimet, majdnem minden cikkem, ami arra érdemes volt, a hétvégi mellékletben, Mészáros Tamás gondozásában jelent meg. Onnan mentem nyugdíjba azon a napon, mikor betöltöttem a hatvanadik életévemet. Mert akkor megint új főszerkesztő volt, és mindenféle procedúrának lettem volna kitéve, hát mondtam, hogy nekem elég! Eleinte próbálkoztam valami pénzt szerezni a nyugdíjam mellé, megalázó helyzetekbe kerültem. Teljesen másképpen bántak velem. Jó ideig voltak olyan ügyek, témák, amiknek én abszolút szakértője voltam, és volt olyan érzésem, hogy olyasmikre úsztam rá, ami mások számára strapás volt. Mert nem csak egy emberrel kell beszélni, meg kellett birkózni vele. És aztán ezt is abbahagytam. Úgyhogy írtam nagyon jó dolgozatokat itt-ott, elmentem a kasszához, nevetséges pénzeket fizettek, mintha nem is dolgoztam volna. Belegányoltak a kéziratomba a megkérdezésem nélkül, amit sose tűrtem el! A „Magyar Nemzet”-nél még olyan is volt, hogy öreg embereket majdnem megvertem, amikor az írásaimba teljesen indokolatlanul belepiszkáltak – ez akkor egy nóvum volt...

Az Antall-kormány a kárpótlási törvények közül utolsóként alkotta meg azoknak a részleges kárpótlását, akikkel először esett meg a kártétel. Ezt a törvényt úgy hívják, mind a mai napig, hogy „az életüktől és szabadságuktól megfosztottak kárpótlása”. Érdekes módon nem terjedt ki a munkaszolgálatosokra. Nincs nevesítve, de a törvény szellemében abszolút benne van: életüktől és szabadságuktól megfosztottak kárpótlása. A koncentrációs tábor, gettó nevesítve van, a munkaszolgálat, az nincs nevesítve. Apám miatt én csináltam egy precedens pert két lépcsőben, és mind a kettőt elveszítettem természetesen. A munkaszolgálat Magyarországon még hivatalosan is katonaság, katonai szolgálat volt. Egy borzasztó rendes bírónő volt, aki mindent megpróbált, de hát azt mondta, hogy az ő mozgási lehetősége minimális. Úgyhogy én mindenfélét citáltam „A karcagi zsidók történeté”-ből [Hersko Mózes említett könyvéről van szó. – A szerk.], hogyan bántak a munkaszolgálatosokkal: ahogy a magyar honvédekkel nem bántak. De ők katonának voltak

minősítve. Ha valakinek nincs fegyvere, télen is nyári viseletben van, ha lyukas a cipőtalpa stb., stb., és azt csinálnak vele, amit akarnak, az katonai szolgálat...

Valamikor 1993 elején lettem a hitközség szóvivője. Zoltai Gusztávval – aki a BZSH-nak [Budapesti Zsidó Hitközség] és a MAZSIHISZ-nak [Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége] is ügyvezető igazgatója – mint egykori árvaházi növendékek, bizonyos rendszerességgel találkoztunk egymással. Bár én nem emlékeztem rá az Árvaházból, jóllehet talán két évvel idősebb nálam, tehát nagyjából ugyanaz a korosztály. Valószínű, ő fiatalabb korában volt ott, mint én. Amikor én a sajtóban az „élet császára” voltam, többször följánlotta, hogy szerkeszsem az „Új Élet”-et. Amikor meg már szerkesztettem volna, akkor már nem kellettem. Szóval Zoltai találta ki, de az is lehet, hogy nem is ő, hanem a Beer Iván nevű nem fölavatott rabbi, aki az 1990-es évek elejétől lett a Budapesti Zsidó Hitközség elöljárója, és akivel igazán nagyon mély barátságban leledzünk mind a mai napig, hogy kellene valaki, aki a nyilvánosságot tájékoztatja. A Zoltai erre rögtön ráállt. Kötöttünk egy szerződést egymással, aminek nagyon fontos pontja, hogy a nyilvánossághoz a MAZSIHISZ és a BZSH elnöke és ügyvezető igazgatója hozzájárulásával én juttatok el különböző közleményeket.

Az egyik általam kiadott nyilatkozat Mónus Áronhoz kötődik. Mónus Áron tiltakozott, amikor Horn Gyula, az előző szocialista kormány miniszterelnöke a magyarság nevében bocsánatot kért a zsidóságtól az elszenvedett sérelmekért. Ez Mónusnak nem tetszett: hogy jönnek ezek ahhoz, hogy a magyarság nevében beszéljenek. Akkor a Havas Henrik meghívta őt a Naptévé kávéházába, ahol különböző nemtelen kijelentéseket tett, amelyekre válaszul én mint a hitközség szóvivője rögtön hitközségi álláspontot fogalmaztam meg, ami a MAZSIHISZ aláírásával jutott el a távirati irodához. Egyedül az akkori „Új Magyarország” jelentette meg. Mónus Áron évekkel később a jó hírneve megsértéséért meg nem anyagi kár okozásáért pert indított a hitközség ellen. Ebbe engem is belekevertek, pedig akkor már nem is voltam hitközségi szóvivő, és ez az ügy még ma sem zárult le. Egyébként egyetlen egyszer szólaltam meg mint hitközségi szóvivő, amikor a választások előtt Lezsák Sándor azt nyilatkozta a Magyar Rádióban, hogy ő, járván az országot, legalább ezer felekezeti pappal beszélt, és ezek mind a Magyar Demokrata Fórumot támogatják! És akkor mint a hitközség szóvivője betelefonáltam, és azt mondtam a Déli Krónikában, hogy az lehet, hogy országjárása közben ezer pappal beszélt a Lezsák úr, de hogy ezek között rabbi egy se volt, az hétszentség! Ezek után a Németh Péter, a „Magyar Hírlap” akkori főszerkesztője azt mondta, hogy döntsem el, hogy a „Magyar Hírlap” főszerkesztője vagy a hitközség szóvivője akarok-e lenni. Pedig a két dolog abszolút nem zárta ki egymást!

1995. június 28-án, a születésnapomon rúgtak ki a hitközségtől, úgyhogy azután nem lehettem jelen az elöljárósági üléseken, amelyeken máskor mindig jelen kellett lennem, vasárnap délelőtt volt mindig. Tulajdonképpen a szóvivői intézmény szűnt meg, amiről én egy hozzám címzett levélből értesültem, a végén megköszönték az addigi munkásságomat. Akkor szerveztem meg az első árvaházi világtalálkozót.

Még a hitközség szóvivője voltam, mikor kitaláltam, hogy szervezzünk egy árvaházi világtalálkozót. Ez végül meg is valósult ugyanannak az évnek az őszén, de úgy, hogy engem közben kirúgtak, és ha megsértődök, sose lett volna árvaházi világtalálkozó. A világ összes magyar nyelvű zsidó lapjában közzétettünk egy felhívást, aminek az volt az aláírása, hogy Néhány öreg bocher a Vilma királyné útról. Azt kértük, hogy mindenki a hitközség címére adjon életjelt magáról, és dióhéjban

mesélje el az elmúlt ötven évének a történetét. Döbbenetes históriák kerültek elő. Egy izraeli újságíró az anyagnak a felét ellopta, azt követően, hogy kölcsönkérte tőlem, meghalt. Volt egy olyan pasi, aki a harmadik földrészén, Ausztráliában él a harmadik házasságában és a harmadik nevén. Ilyen zsidó sorsok voltak a huszadik századnak a második felében. Ebből könnyű azt levonni, hogy a zsidóság az elpusztíthatatlan. Igazából akkor kerültem a hatása alá, amikor a hitközség dísztermében találkozott a népség. Direkt figyeltem, hogy ne menjek oda sokkal előbb, hanem, mit tudom én, kezdődött 10 órakor és háromnegyed 10-kor kezdtem baktatni fel a lépcsőn. És láttam ilyen valószínűtlenül öreg zsidókat, akik fújtatva kaptattak fel, meg se várták, hogy lejjön a lift, olyan fontos volt számukra, hogy találkozzanak az egykori sorstársakkal. És több minden volt a napi programban, amit a Zoltai teljesen kisajátított magának, az este volt a Bálint Házban [Bálint Zsidó Közösségi Ház]. Közben a Hősök templomában [Budapesten, a Wesselényi utcában emelt templom, amelyet 1931-ben épített Vágó László, Deli Lajos és Faragó Ferenc. A Hősök temploma elnevezést az I. világháború zsidó hősi halottainak emlékére kapta. – A szerk.] koszorúztunk, emléktáblát avattunk a Gorkij fasori Árvaház falán. Mindenféle érdekes átváltozása volt egyébként, a zsinagóga helyén önkiszolgáló étterem lett például. Azt találtam ki szinte az utolsó percben, hogy a Bálint Házban ilyen kitűzőket osztogattunk, és azt kértük, hogy mindenki írja rá az intézetbeli becenevét. Abból a felismerésből, hogy a jelen fizimiskáik alapján nem lehet senkit azonosítani. Nagyon kevesen vannak, akik meg tudják őrizni az arcukat. Mentek, és nézegették egymás kitűzőit, és egyszer csak megölelték egymást. Gyönyörű volt! Aztán volt műsor, az Árvaházból elkerült, elfajzott művészek léptek fel. Nagyon jópofa volt, nem volt olyan produkció, amit kitűnő lelkesedéssel a nagyérdemű ne honorált volna. Egyszer csak kiment a Sas József [Sas József (sz. 1939) – színész, rendező, író, színházigazgató, 1973 óta a Mikroszkóp Színpad nevű kabarészínház művésze. – A szerk.], aki nem volt hajlandó mint kabarista fellépni, azt mondta, hogy itt már többen nyilatkoztak rádióknak, televízióknak, hogy ők találták ki, és ők szervezték az árvaházi világtalálkozót! Nem igaz, mondta Sas Jóska, én találtam ki, én szerveztem az egészet. Viharos taps! Aztán, azt mondta nekem, hogy álljak fel és hajoljak meg. Rám mutatott, és azt mondta: „Ő találta ki ezt az egészet!” Azt hittem, elsüllyedek boldogságomban.

Mikor elvettem a Kertész Erzsébetet, tehát a gyermekeim anyját, akkor neki volt a Rákóczi úton egy albérlete, és ott kvártélyoztunk. Én onnan jártam a Kulich Gyula térre benzinkutasnak. És amikor ott már valami pénzt kerestem, akkor adódott egy lehetőség, és a Szív utcában vettünk egy szoba-konyhás, huszonöt négyzetméteres lakást. Amikor újságíró lettem a „Pest megyei Hírlap”-nál, és építeni kezdték Szentendrén a Felszabadulás lakótelepet – Szeles dűlő, úgy hívták valamikor, most meg Püspökmajor, a Felszabadulás elnevezés az nem vált be –, mint szentendrei tudósító, itt vettem egy ötvenhat négyzetméteres lakást, amit a későbbiekben elcseréltünk erre a hatvankilenc négyzetméteres lakásra. A két gyerekünk még Pesten született a huszonöt négyzetméterben, a harmadik már Szentendrén, az ötvenhat négyzetméteres lakásban, és már a hatvankilencesből repült ki mind a három, hogy a maga életét élje.

A gyerekek már eszmélő korukban tudták azt, hogy mi zsidók vagyunk. De tudatosan, feltéve, hogy bármi tudatosság a szeretetünkön kívül az ő neveltetésükben megnyilvánult volna, tudatosan mi nem törekedtünk arra, hogy kifejezetten zsidó nevelést kapjanak. Természetesen, ahogy cseperedtek, szembesültek ezzel. Az Andris, a legkisebb gyerek ide járt a tőlünk százötven méterre lévő iskolába, ugye a világ legtermészetesebb dolga, hogy a nyolcadikosok rugdalják az első- és másodikosokat. Csakhogy neki mindig azt mondta az őt rugdosó egyik nyolcadikos, hogy „Kis

Kertész, mikor mész már Jeruzsálembe?”. Mikor hazajött, azt mondta, „Tényleg papa, én mikor megyek, hiszen te már voltál”. Vagy amikor a házunknak a hátsó bejárati üvegajtájára rásprézték, hogy „I hate zsidó” – a zsidót azért írták magyarul, hogy a laikus nyilvánosság is tudja, hogy mi történik –, akkor két gyerekemmel elmentem a rendőrségre, hogy ott feljelentést tegyek. És több óra eltelt, mire az ügyeletes megértette, hogy miről van szó. Végül is, én írtam be az írógépébe. Soha eljárás nem indult. Nagy sokára fényképezték le. És végül is azzal szűnt meg az eljárás, hogy azt írták, hogy a hátsó bejárati ajtajuk szennyezése tárgyában indított nyomozást ismeretlen tettes ellen beszüntetem. Akkor írtam az „illetékes elvtársnak”, hogy az, amit Ön a hátsó bejárati ajtónk szennyezésének nevez, az nyílt antiszemitizmus, de ha ez Önt nem érdekli, akkor felhívom szíves figyelmét, hogy a lakótelepen sokkal láthatóbb helyen háromszor akkora betűkkel a szocializmust gyalázó feliratok is olvashatók! De volt olyan is, hogy volt valamilyen sorozatfilm, a szokásos izékkel, nácik, orosz katonák, győzelem stb., és az Andrisk a lépcsőházban horogkeresztet rajzolt, mert az ilyen érdekes geometriai forma. A Dávid harmadikos gimnazista volt, amikor volt egy lehetőség, hogy a nővérével együtt kimehettek Izraelbe tanulni. Addig szorosan nem találkoztak ezzel a kérdéskörrel. Ott nagyon megérintette őket, bár a Dóri például mindig írta, hogy valósággal fikszirozza őt egy madrich, egy nevelő, és egyszer, amikor elvitték a falhoz [Siratófal], megkérdezte, „Te miért nézel mindig engem?”. Azt mondta, „Biztos, hogy te zsidó vagy?” – merthogy szőke. A Dávidot még az ortodoxia is megérintette. Ők egész jól beszélnek héberül, nyelvvizsgájuk is van. Az Andrisnál más a helyzet, mert ő a nyolcadik osztály után a Szent István Zenekonzervatóriumba járt. De miután ott nagyon gyorsan kiderült, hogy a közismereti érettségi semmit sem ér, jöllehet mindenféle hitegetések voltak, ezért átvittem őt a zsidó gimnáziumba. Amit ő nagyon nem szeretett. Jó sokáig ellen is állt. Végül is ott érettségizett. Furcsa módon, az utóbbi években teljesen bezsidult. Szarvason, ahol van az a tábor, ott nyaral, és madrichoskodik, és nagyon szereti, és őt is nagyon szeretik [Szarvas – kéthetes zsidó tábor, amit évente megrendeznek. Alapítója a Lauder Alapítvány, és szívesen látnak zsidó tizenéveseket szerte a világból: Európából, az Egyesült Államokból, Etiópiából, Izraelből stb. Főként a zsidó hagyományörzésre összpontosít. – A szerk.]. Ez egy óriási nagy játszóhely valójában, egyáltalán semmit sem visz túlzásba. Dávid pedig egy olyan cégnél dolgozik New Yorkban, amelyik zsidó kárpótlással foglalkozik. Dóra lányomnál pedig – csak ott vannak unokák – a fiúkat körülmetélték, a másik család nem túl nagy öröme.

A Raj Tamás a Nagy Fuvaros utcának volt a főabbija, és ott volt egy ilyen monstre széder. Ez az 1980-as évek közepén, derekán lehetett. Egész biztos, hogy én találtam ki, azt mondtam a Magyar Nemzetes barátainak, hogy nem volna-e kedvetek eljönni egy széderestére. Ezek zsidók voltak, de a többségük semmit se tudott a zsidóságról. Eljöttek ganze [jiddis: teljes] famíliáistól. Két ilyen egybenyíló nagy terem volt, a terem elején a Raj meg az izraeli nem tudom, kicsoda, meg a fontos emberek. Miután a hetvenkettedik órában jelentkezünk be, ezért mi a terem legvégén kaptunk elhelyezést. Ott ültünk az asztalok végén, mi, Magyar Nemzetesek, és jókat kacarásztunk. Baromi sokára jött a kaja, a gyerekek vinnyogtak, éhesek voltak. Aztán nem volt olyan jó a kaja, meg keveset is kaptak. Ahányszor összejövünk, és felidézzük a legendás időket a maguk történeteivel, mindig előkerül, hogy az Andrisk, az én hamarosan csellóművésszé cseperedő fiacskám, azt mondta, mikor ilyen silány volt a kaja, hogy ő nem akar zsidó lenni! Úgyhogy még arra is emlékszem, hogy a mi közvetlen családukkal érkezett a feleségem édesanyja Oroszlányból. Aki még soha nem vett részt széderestén. Ő auschwitz-i túlélő.

Amikor a gyerekek kicsik voltak, akkor mi nem tartottuk a karácsonyt. És állandóan beráncigálták őket mindenhova, hogy kisfiam, kislányom, nálam nézheted naphosszat a karácsonyfát! És egyszer csak elmentem, és vettem egy karácsonyfát, végig húzva a vállamon, olyan voltam, mint Krisztus a kereszttel! Végigjöttem Szentendrén december 13-án vagy 18-án, már nem tudom. És a gyerekek borzasztó boldogok voltak. Fölállítottuk a fát már december 21-én, mondták is a „Magyar Nemzet”-nél, hogy az öreg előre hozza a karácsonyt! Ez túró! Ez nem karácsony volt, föl volt díszítve a fa, ugyanúgy kaptak ajándékot a gyerekek, de nem engedték be a Jézuskát, nem énekeltük el azt, amit nem tudunk elénekelni, és lemezen se szereztük be. De a gyerekek örültek, és megkíméltem őket attól, hogy szomorúak legyenek, hogy bezzeg másokat ilyenkor mi mindennel elhalmoznak. Mikor Dóra meg a Dávid hazajött Izraelből, akkor a Dóra azt mondta: „Apa! Vége a karácsonyoknak!” És akkor Hanukakor gyertyát gyújtottunk, ha Dávid vagy Andris itt van, akkor ő mondja a brohot, ha nem, akkor a feleségem. A Dávid más imát is tud, miután ő olvas héber szöveget, imakönyvből is tud felolvasni. Mióta szanaszét hullott a család, azóta gyakorlatilag ez megszűnt. Ha az unokámék történetesen akkor vannak itt, amikor az első vagy az akárhányadik gyertyát kell meggyújtani – az unokáknak ez egy nagyon látványos valami –, akkor ez megtörténik. És most is Ros Hásánakor voltunk a Dohányban, és ott volt a két unoka, és rohagáltak föl-alá. Maga a csuda volt, amikor megszólalt az orgona. De a prédikációt, azt már nem bírták ki a gyerekek. Eljöttünk. Most meghívtak a lubavicsiak a Tóra ünnepére, Tóra-tartónak, ami nagyon nagy kóved [A Chábád Lubavics, a hászidizmushoz kapcsolódó zsidó vallási irányzat, mely a zsidó öntudat erősítésére vagy éppen felkeltésére törekszik, és a vallási törvények átélésével és örömmel párosuló megtartását vallja. A Chábád mozgalom 1989 óta van jelen Magyarországon. – A szerk.]. Megtudakoltam Beer Iván rabbi barátomtól, hogy mi a fene ez. Lehet-e visszautasítani? Azt mondta, ezt nem! Ez egy nagyon nagy kóved. Nem tudtam elmenni, mert nagyon meg voltam fázva. És borzasztó resteltem, mert hátha azt gondolják, hogy én kihátráltam ebből. Pedig én sose mérlegelek ilyesmit, hogy valaki meglátja, vagy mit tudom én.

Már a nyugdíjaskori, depressziós időszaknak volt egy ilyen megnyilatkozása három-négy éve, a millennium esztendejében, hogy kigondoltam, hogy megesküszöm zsidóul a gyermekeim anyjával. Fölhívtam Raj Tamást, aki meginvitált minket a Szent István körúti lakásába, és megbeszéltük az apró részleteket, hogy mit kell tennünk. A feleségem akkor még javában a Bálint Házban dolgozott, felkértem az ugyancsak barátom, Fekete László főkantort urat, aki ugyancsak örömmel vállalta a részvételt. És óriási érdeklődés mellett, a Bálint Házban fölállított hüpe alatt – annak kölcsönzése az olyan tízezer forintot kóstált – megesküdtünk. Rengeteg barát és érdeklődő volt jelen, mert volt egy olyan beütése is az eseménynek, hogy na, a Kertész már megint kitalált valamit! Mi magunk teljesen meghatva és elérzékenyülve voltunk szereplői ennek a valóban szép eseménynek. Ott volt Ferge Zsuzsa, aki a feleségemnek a tanára volt az ELTE-n [Ferge Zsuzsa (sz. 1931) – szociológus, szociálpolitikus, egyetemi tanár. – A szerk.], Iványi Gábor, aki mind a kettőnknek a barátja. Ugyanakkor még számosan mások, a Donáth Laci is, meg sokan egyházi személyiségek, öregek, fiatalok [Iványi Gábor (sz. 1951) – methodista lelkész, a SZETA alapító tagja; Donáth László (sz. 1955) – evangélikus lelkész. – A szerk.]. Az éppen itthon lévő, külföldön élő barátok. Telt ház volt. És kaptunk egy ilyen arameus nyelven írott házasságlevelet [lásd: ketubá]. És mindenféle nászajándékkal elhalmoztak minket. Azt hiszem, a két gyerekünk is ott volt, Dávid akkor már New Yorkban leledzett mindenféle tartózkodási engedély nélkül, tehát nem jöhetett haza. És akkor felmálházva ezekkel a fantasztikus nászajándékokkal, metrón, majd a helyi érdekű vasúton hazavonatoztunk Szentendrére.

Az is hozzátartozik az igazsághoz, hogy én már esküdtem egyházilag. A Scheibernél. És ma se tudom, hogy ez bigámia-e. El kellett volna-e válnom egyházilag vagy sem [lásd: válás]? Nem volt bennem olyan elhallgatási szándék, de a Raj se kérdezte. Ez persze nem mentesít engem ennek a felelőssége alól. De akire végső soron – és mikor ezt mondom, fölfelé igyekszem nézni –, akire ennek a megítélése tartozik, lehet, hogy méltányolja ezt nálam, ezt a ráadást. Mert végül is ez, ha nem is mindenben a micváknak megfelelően, de mégis egy zsidó szellem. Még ha nem akarnánk is, akkor is a zsidó szellemiségben működő család, ami számunkra sose volt probléma, hogy ezt vállaljuk, és hogy mondjuk, vagy ne mondjuk. Sokféleképpen lehet zsidónak lenni! Nem hiszem, hogy a Szentírást a legkisebb mértékben is módosítani kellene. De közben eltelt néhány ezer év.

A nyugdíjaskornak a mindenféle szerencsétlenkedéseivel függ össze: a szakmától való elszakadás, a szakma feladása meg mindenféle megalázó helyzet, hogy végül kitaláltam, hogy rendbe hozom az ötven éve pusztuló, kirabolt szentendrei zsidó temetőt, ami nagyon szép. Ez a városnak egy nagyon értékes helyszíne, mert még az 1830-as évekből is maradtak sírok, már akkor éltek és temetkeztek itt zsidók. Ha nem is volt nagy közösség, de mindenképpen mértékadó zsidó közösség volt, miközben a Szálasi itt töltötte a víkendjeit. Meg az első nyilas képviselő is Szentendréről került ki. Aminek persze semmi köze ahhoz, hogy valaki most zsidózik Szentendrén. Ez nem örökölheto! Én vagyok a temető gondnoka. Havi hétezer forintért, amiért már le se kaszálják a füvet. De ez egy nagyon hasznos tevékenység. Ez ma zárt temető, a háború óta nem temettek. Majd megítélik, hogy engem ide engednek elföldelni, vagy sem. Érdemeimre tekintettel...